

SERVEI MILITAR I SOCIETAT A L'ESPANYA DEL SEGLE XIX *

per NÚRIA SALES

I. — *La llei de 1837, base del reclutament fins a 1912. — Què significa per al reclus del segle XIX el servei militar obligatori amb facultat de commutació? — La commutació, factor de proletarització i d'usura. — Qui no hi recorre, és perquè no pot. — Fluctuacions de la commutació, fluctuacions del nivell de vida? — Els mossos de quota de 1912-1924, successors dels antics redimits i substituïts.*

Durant la primera guerra carlina (1833-1840), davant necessitats en efectius comparables a les de la Guerra del Francès i necessitats en metàl·lic multiplicades, amb finances d'estat crònicament amenaçades de bancarrota després de la pèrdua d'Amèrica, gravades amb els deutes de 1794-1815, de 1823-27, una ordenança de 1837 posava fi al vell sistema de reclutament militar que remuntava al segle XVII, i establia les bases del sistema que duraria fins a 1912. En nom de la igualtat jurídica entre els ciutadans, eren abolides (com ho havien estat a França des de 1789) les exempcions *gratuites* i totals de què gaudien abans els ordres privilegiats, la propietat, part de la pagesia establerta, la menestralia, les professions liberals. Al mateix temps, aquest servei obligatori general era commutable en diners pagats a l'estat ("redempció en metàl·lic", també anomenada "subrogació", "consignació", "exoneració", "erogació"). La substitució, home per home, fou admesa més endavant: el *personero*

* Sense l'ajuda inestimable i generosa del Dr. J. Mercader Riba, sense la gentilesa de D. Vicenç Salabert, de l'Arxiu de les Corts, a Madrid, m'hauria estat impossible d'obtenir els microfilms de les *Memorias* (1860-1886), localitzades pel Dr. Mercader Riba mateix. Pel que fa a les *Estadísticas de Reclutamiento y Reemplazo*, impreses, segons sembla, en mil exemplars cada dos o tres anys, localitzar-les no ha estat cosa fàcil. N'existeix un sol exemplar, per un sol bienni, a la Biblioteca de Catalunya; un altre, per un altre trienni, a l'Institut Nacional de Estadística de Madrid; el Dr. Mercader Riba me'n trobà i fotocopià un altre, per un bienni diferent, a la Biblioteca Nacional de Madrid. No n'he trobat cap ni als Arxius Nacionals, ni al Servei Històric Militar ni als Arxius de les Corts. Més fàcil ha estat de localitzar exemplars després de 1920. Algunes dades de les *Estadísticas* eren resumides als *Anuarios Estadísticos de España*.

o *alquilón* és figura familiar de la literatura espanyola i hispano-americana, el *soldat de les dobles* és l'heroi de molts "romanços de cego" catalans.¹ De la facultat de commutació, una proporció elevada, per un país relativament pobre com Espanya, gaudí al llarg del segle: una quinta o quarta part de tots els quintats de 1860-1871, per exemple. Percentatges comparables als de commutatats francesos de la mateixa època, superiors als de commutatats belgues i italians.

*Un estat de guerra crònica, o bé a la Península (1808-1815, 1823, 1825-27, 1833-40, 1841-49, 1854-56, 1872-76) o bé a Ultramar (1810-1826, 1859-1860, 1866-1877, 1894-1901, 1909, 1920-1923); una mortalitat de campanya xifrada per exemple en el 50% de tots els mobilitzats de 1866-1877 i de 1895-1898;*² *condicions de servei degradants (convivència dels reclutes amb presidiaris enviats al front com a càstig, conducció ocasional en rècules, allotjament eventual en presons locals, allà on no hi ha casernes);*³ *pèrdua més que probable de l'ofici, al llarg d'un servei que fins a l'època d'Isabel II fou tres vegades més llarg que no ho ha estat a la nostra època; certesa gairebé absoluta que al llarg de la vida el recluta llicenciat tornaria a ésser mobilitzat una i altra vegada com a reservista sense la menor consideració a la seva situació familiar, sense que l'estat passés el menor subsidi a una família que quedava aleshores a la misèria. Tot plegat, a Espanya, convertia la commutació de servei en una necessitat, i molt més immediata que no ho era en altres països (països on, per exemple, només eren enviats voluntaris a les guerres colonials; la medicina militar havia fet grans progressos des de principis de segle, on els reservistes pares de família no eren mobilitzats). En tot*

1. Vegeu l'apèndix I, sobre els romanços de soldats de les dobles.

2. *Mortalitat mínima de 50%*: Per a 1867-1877: A. PRALIA, *Anales de la Guerra de Cuba* (Madrid, 1895, t. 3, p. 71). Per a 1895-98, A. LABRA, *Aspectos Internacionales de la Guerra de Cuba* (Madrid, 1899). REVERTER DELMAS, *La guerra de Cuba* (Barcelona, 1898, 6 vols., vol. 6, p. 155). Les "coplas de quintos", com certs proverbis populars, duen sovint la marca d'una creença, generalitzada, en el fet que, "treure bola baixa" i anar al servei equival a arriscar la vida a cara o creu: "*Quintado mareado piel y huesos sorteados*". "*Hijo quinto sorteado, hijo muerto y no enterrado*". "*Diez mozos a la quinta van, de diez cinco volverán*". "*Quinta, enganche y escorpión, muerte sin extremaunción*". "*Quinto sin rescate, muerto sin peate*". "*Adiós puente de Tudela - Por debajo pasa el Ebro - Por arriba los sorteados - Que van al degolladero*". (Reproduïts en diverses de les novel·les de Gil Loscertales i de Ceferino Opiso). La novel·la de Juan José BONAVÍA, *El Alojado* (Barcelona, 1891), descriu una escena de focs de campament on els reclutes improvisen jocs de paraules i cobles: "*Como saqué bola baja - Y no hubo redención - Moriré, no hay solución - Como héroe de la patria*". "*Si pudiera pretender - A epitafio sepulcral - Sería, aquí va uno - Que no tuvo con qué rescatar*".

3. Sobre les misèries i humiliacions sofertes pels soldats governamentals en contrast amb els carlins, innombrables són les referències dels consols estrangers, des de la guerra dels malcontents fins a la dècada del 1870. P. ex. Arch. Etrangères, Paris, *Correspondance Politique Consuls, Espagne*, t. 32, f. 68-70; t. 12, f. 292, 9-12-1835, f. 317, 22-12-1836; *Correspondance Politique Espagne*, t. 725, f. 129-134, 30-1-1824; t. 731, f. 360-61, 4-3-1825; *ibid.*, f. 400-404, 15-3-1825; t. 745, f. 8-9, 2-8-1827; *ibid.*, f. 80, 31-8-1827; t. 78, f. 89-92, 96-100, 29-11-1862, 18-12-1872; t. 8, f. 4, 4-1-1873, etc.

També a General FERNÁNDEZ DE CÓRDOBA, *Mis Memorias Íntimas* (Madrid, 1886; n'existeix reedició, de la Biblioteca de Autores Españoles, de 1966).

cas, redimir un fill de servei era una necessitat molt més immediata — i sensiblement més cara — que donar ofici o carrera. I testimonis tan diferents com són Fernán Caballero, la Pardo Bazán, Jaume Balmes, F. de Lesseps o el general Prim, veuen en la *quinta* la més temuda de les “catàstrofes periòdiques”, el primer objecte de terror dels pagesos, dels treballadors de la península; causa d'estancament social i analfabetisme fatalista. Car de què serveix escarrassar-se per donar una formació al fill, si no es tenen diners per a redimir-lo del servei quan li toqui anar a *quintes*, i durant els llargs anys de servei perd l'ofici, si no perd la vida? ⁴ Com deia una *Memoria* premiada per l'Ajuntament de Barcelona l'any 1834, en honor de l'exempció — gratuïta o pagada — de *quintes*: “No debe olvidarse que los funcionarios públicos, tanto eclesiásticos como civiles, los facultativos, los propietarios, comerciantes, fabricantes, artesanos y labradores deben todos sus destinos, sus fortunas y quizá su existencia al goce del insinuado privilegio. Efectivamente, si nosotros, nuestros padres y abuelos hubiésemos tenido que llenar los reemplazos del

4. La particular duresa del servei obligatori, a l'Espanya del segle XIX, és causa de l'evident mala consciència del substituït, que sovint es reflecteix en la literatura espanyola? En tot cas, mentre a França, la substitució és mencionada incidentalment, en literatura, en tant que font de maldecaps per a les famílies dels redimits (BALZAC, *Un début dans la vie*; DAUDET, *Le Petit Chose*; STENDHAL, *Le Rouge et le Noir*; J. FABRE, *Le Chevrier*, etc.) o en tant que últim recurs per a algun disbauxat, per a algun caçador furtiu inveterat que altrament acabaria malament (BALZAC, *Le médecin de campagne*; DUMAS, *Le comte de Monte-Cristo*) a Espanya, és el sistema en tant que inic que constitueix l'argument o la tela de fons de novel·les o contes on la víctima principal és el recluta que serveix pel seu compte, o els conflictes morals que la substitució planteja al substituït (L. ALAS, “Clarín”, *El Sustituto*; J. M. de PEREDA, *La Leva*; E. PARDO BAZÁN, *La Tribuna*; E. VILLAESCUA, *La Odisea de un Quinto*; Gervasi AMAT, *Quintas y Caixas*; H. SOL DADO, *La Contribución de Sangre*; I. GIL LOSCERTALES, *La Contribución de Sangre*; I. CIENFUEGOS, *La novia del prófugo*; Fernán CABALLERO és potser l'autor que més sovint evoca el tema de la injustícia de la quinta i dels conflictes entorn de la redempció (*El quinto*, *El dolor es una agonía sin muerte*, *Más vale honor que honores*, *Pobre Dolores*, *El Día de Reyes*, *Cosa cumplida sólo en la otra vida*).

A *El Sustituto*, “Clarín” presenta un poeta i propietari, Eleuterio Miranda, autor de poemes patriòtics en honor de la guerra a l'Àfrica, el qual es fa substituir del servei pel fill del mitger, el qual no pot sinó acceptar, o bé permetre que els seus pares, molt endeutats amb l'amo, perdin la mitgeria. El substituït mor a l'Àfrica, de resultes d'una epidèmia. Ple de remordiments, el substituït s'incorpora voluntari sota el nom del mort, i troba al seu torn una mort heroica en campanya, gràcies a la qual la mare del veritable substituït rebra una condecoració i pensió (“*lo cual vale a la madre del sustituto una cruz póstuma pensionada que la ayuda de por la vida a pagar la renta*”), benefici que no hauria obtingut com a mare d'un substituït, i menys encara d'un substituït mort de disenteria.

A *La Contribución de Sangre*, de H. Sol Dado, un fill de propietari refusa successivament els substituïts, fills de parcers, que diversos parents li ofereixen en condicions avantatjoses. Vol servir personalment, cosa que considera deure patriòtic i cristià, ja que, diu ell, “*si de dos reclutas, uno no vuelve jamás con vida, tomar sustituto es comprar una vida humana, jugarla a cara y cruz*”. Fins que el seu confessor intervé, el convenc en nom de les seves responsabilitats socials — cal que els primers propietaris de cada poble es quedin a casa, a fi de vetllar pel manteniment de la pau interior, tant o més necessària que la pau exterior. Refusar, afegeix el confessor, seria d'altra banda un suïcidi, per això mateix que a la guerra un es juga la vida a cara o creu. El xicot acaba prenent un substituït. Però, mesos més endavant, a missa major, sent un sermó del seu confessor, incitant els pagesos a allistar-se, condemnant durament els desertors. A l'última pàgina de la novel·la trobem el xicot dirigint-se silenciosament, una nit sense lluna, a l'església del poble, amb una bomba de confecció domèstica amagada sota la capa.

ejército por medio del sorteo, ¿cuántos no veríamos perdida o atrasada nuestra carrera, fortuna o destino? ¿Cuántos no hubiésemos perecido en el campo de batalla o sido víctimas de las fatigas militares?"⁵

A fi, doncs, de deslliurar els fills de quintes, famílies que estaven ben lluny de nedar en l'abundància s'entrapaven si calia tant com materialment podien: "*Un padre que tenga dos hijos y cinco mil reales de propiedad antes que dejar ir a sus hijos al servicio de las armas, es seguro que los dará y los ha dado muchas veces. Pero ese padre se queda pereciendo, se queda sin tierra, sin yunta, malvende todos sus cereales*".⁶ Per Pi i Margall, pel marquès d'Albaida, patriarca del federalisme, la facultat de redempció en metàl·lic era la principal causa de proletarització de les classes mitjanes, de la desaparició dels petits capitals a Espanya.⁷ Altres polítics veuen en la multiplicació de la usura a l'Espanya de la Restauració, en la proliferació de caixes de crèdit hipotecari a tarifes usuràries, una conseqüència directa de la llei de quintes.⁸ El cert és que cada any, pels volts de la crida de quintes, els anuncis de caixes de crèdit oferint diners a interessos públicament confessats i impresos del 36% al 60% anual, es multipliquen als diaris.⁹ "*¿Quién no conoce alguna familia que se arruinó por redimir en metálico al hijo, malvendiendo cuanto tenía, alguna industria abandonada cuando más prometía por el mismo motivo?*"¹⁰ s'exclamava un conegut autor militar, el tinent coronel Navarro Muñoz.

5. Arxiu Històric de la Ciutat, Barcelona, 35-8.-C 19/26.

6. Ruiz Pons, sessió de Corts del 29-10-1855.

7. Sessions de Corts del 23-3-1868, del 26-9-1896.

8. Sessió de Corts del 30-10-1872.

9. *Multiplicació d'anuncis de crèdit usurari en els anuncis dels diaris*: De vegades és la mateixa agència que anuncia la venda de substituïts, i emprèstits. P. e. *Diario de Barcelona*, 1895-1898: "*Dinero a propietarios en hipoteca, letra y pagaré a los dos días. Sustitutos se facilitan para Ultramar. Desahucios a precios muy bajos. Riera Alta, 54 y 56*". O bé: "*Dinero se coloca en grandes y pequeñas partidas al 5 por ciento mensual. Sobre garantías tan sólidas y seguras como en primera hipoteca. Dinero se facilita a los propietarios aunque no tengan ultimada la documentación. Desahucio desde 20 pesetas a la entrega de las llaves. Asociándose resultarán a 6 pesetas. Sustitutos se ofrecen a buen precio. Saldrán a menos mandando préstamo y sustitución. Razón, calle del Este, 10.*"

Més freqüentment, una i altra mena de transaccions són anunciades separatament. Però la seva multiplicació simultània en època de quintes és reveladora. Al *Dilecto*, a *La Publicidad*, al *Diario de Barcelona* dels anys 1890, més de la meitat dels anuncis publicats en tals moments, i només en tals moments, corresponen a una o altra de les branques següents: hipoteques, monts de pietat, emprèstits invariablement usuraris, substituïts, compra d'abonarés, gestories d'expulsió de llogaters i de cobrament de deutes. Aquests anuncis són publicats també en altres èpoques de l'any, però, ni de bon tros, no ho són tan sovint com entre la crida de quinta i l'ingrés a files. Igualment, en certs diaris de Madrid: a *La Correspondencia de España* a partir de 1874, però no a les dècades del 1850 i del 1860. Res de més significatiu que comparar els anuncis en un mateix diari, segons l'època de l'any d'una banda, al llarg dels anys d'altra banda: a *El Imparcial* abans de 1868, són els anuncis d'assegurances contra quintes que abunden; després, sota la Restauració, el que s'hi troba sobretot són anuncis d'emprèstits al 48% i 50% anuals: aquests últims s'hi multipliquen justament quan més abunden els anuncis de substituïts (p. e. 30-9-1887, 1-10-1887, 4-4-1887, 11-4-1887, 11-4-1887, 1-1-1886, 9-3-1886, 23-1-1890, 24-1-1890, 25-1-1890, 29-1-1890, 8-2-1890, 10-3-1890, 5-11-1891, 8-11-1891, 17-11-1891, 28-11-1891, 29-1-1891, 10-5-1891, etc.).

10. NAVARRO MUÑOZ, *Ensayo de Organización Militar de España*, Madrid, 1884.

Més que presència o absència de coratge, patriotisme..., esperit guerrier, més que acceptació o refús de certs valors oficials, el fet de recórrer o no a la substitució devia correspondre, estadísticament, al fet de tenir o no tenir la possibilitat material de recórrer-hi. Caps de fila nacionalistes com Cavour a Itàlia, Thiers a França, pagaren substituïts a familiars o dependents. La família reial francesa, sota la Restauració i la Monarquia de juliol, pagava assegurances contra el servei militar als servidors. A França, com als Estats Units o Espanya, els oficials de carrera enviaven a l'Acadèmia Militar els fills que volien seguir la professió del pare, però pagaven substituïts als altres fills, quan eren cridats a quintes. En fi, és simptomàtic que algunes regions on els redimits escassegen més (Galícia, Lleó) i els substituïts són abundants, coincidència que podria interpretar-se com a reveladora d'esperit militar, siguin aquelles on la proporció de desertors és més alta de tot Espanya (fins a 50% de tot el contingent), mentre allà on redimits i substituïts abunden, la deserció, sovint, és molt reduïda (Catalunya, 3 a 7%, per mitjanes espanyoles del 15 al 20%).¹¹

Tot plegat, les moltes implicacions socials i econòmiques de la conscripció amb facultat de commutació, el fet que la frontera entre redimits i no redimits fos la frontera entre la possibilitat material de pagar i la impossibilitat material de pagar el preu de la redempció (1.500 a 2.000 pessetes or, de 1850 a 1912) o el de la substitució (molt variable, però oscil·lant generalment entre 500 i 1.250 ptes.), indica l'interès que tindria una sèrie estadística completa, establint l'origen geogràfic, social, etc., de redimits, substituïts i quintos que serveixen pel seu compte, de 1836 fins a 1912-1924. Entre altres coses, una tal estadística podria ésser una base d'estudis sobre les fluctuacions del nivell de vida d'empobriment i d'enriquiment segons les regions i segons les classes socials.¹² En menys grau, l'estadística de "mosos de quota" de 1912 a 1936 (data d'abolició dels quotes) presentaria un interès similar. L'abolició de la redempció en metàl·lic i la substitució a Espanya, a partir de 1912,¹³ no tingué lloc,

11. Dades extretes d'*Estadística de Reclutamiento y Reemplazo*, 1912-1933. Les referents als anys 1912-1917, resumides i comentades a la revista *Quintas*, òrgan del servei de reclutament del Ministeri de Governació: n'existeix una col·lecció a la Biblioteca de Catalunya, 35.52(05)(46-41)(Qui.). Curiosa revista on els col·laboradors, funcionaris i militars, contestaven en vers a les consultes, sobre exempcions i dispenses, que el públic els feia continuament: "*Hoy nos pregunta un sugeto - Si exceptuarse podrá - Por sostener una madre - Poseyendo un Melonar - Una mula, dos borricos, - Una chota, y además - Una hermana que se llama Inocencia Caridad - Contestación: Los melones - Y los bichos tasarán - Y según lo que valiesen - El caso se planteará - Siendo suerte la pobreza - Y desgracia el capital...*" (*Quintas*, núm. 10, abril 1916, p. 7).

12. Veg. Apèndix II sobre substitucions collectives.

13. La llei del 27-2-1912 instaurà el sistema dels "mosos de quota" ("*mozos con reducción del tiempo en filas*", "*soldados de cuota*", "*mozos de cuota*") i abolí en principi tant la redempció en metàl·lic com la substitució (art. 2on, "*El servicio militar será personal y deberá prestarse precisamente por aquellos a quienes corresponda...*"), art. 4t, "*La prestación del servicio de las armas, por su condición personal, no admite la redención a metálico, la sustitución ni el cambio de número o situación militar*").

en efecte, sinó després de l'establiment d'aquest nou privilegi, els "mossos de quota". I si bé en una última època, des dels últims anys de la monarquia, els "quotes" esdevingueren reclutes que feien un servei privilegiat i redimien part del temps segons uns criteris més professionals que directament classistes, segons unes tarifes proporcionals a la fortuna; en una primera època, de 1912 a 1924, els "quotes", autèntics successors dels antics redimits, pagaven preus fixos segons la quantitat de temps que podien redimir: en lloc d'un servei de tres anys, els quotes de 1.000 ptes. el feien de 10 mesos, i els de 2.000 ptes. el feien de cinc. El redimit del segle XIX, o millor dit, de 1837-1912, s'eximia totalment, una vegada per totes, de servei. El "quota" se n'eximia en temps de pau i parcialment, però dintre la mesura que era lliure d'escollir el cos o l'affectació, *al principi*, podia de fet eximir-se de certs riscos de guerra, evitar fins i tot d'ésser enviat a campanya a l'Àfrica, per exemple.¹⁴ Totals o parcials, els redimits i els primers quotes tenen en comú el fet d'ésser *commutatats* en metàl·lic, i d'ésser-ho únicament en virtut del preu pagat: cert, per a ésser quota, era condició indispensable, necessària a la justificació d'un privilegi proclamat en nom de la necessitat de l'educació, la ciència, i de no perjudicar les carreres de la joventut estudianta i de no

Proporció de "mossos de quota" que són estudiants o pertanyen a professions liberals, 1918-1920

	1918	1919	1920
ESPANYA	29 %	22 %	21 %
Barcelona	18 %	17 %	14 %
Girona	13 %	12 %	10 %
Lleida	11 %	7 %	6 %
Tarragona	12 %	10 %	9 %
Biscaia	38 %	33 %	32 %
Guipúscoa	26 %	17 %	16 %
Alaba	36 %	24 %	29 %
Madrid	70 %	58 %	56 %
Almeria	55 %	53 %	48 %
etc.			

(Estadística de Reclutamiento y reemplazo del Ejército, 1918-1920, LVIII, p. 67).

Això no obstant, la substitució col·lectiva continuà essent admesa provisionalment a Navarra (R. O. 12-9-1912) i una disposició de 1914 admet els "cambios de número" entre reclutes d'una mateixa quinta, cosa que equivalia a admetre la substitució del servei en campanya, a l'Àfrica per exemple, per servei de guarnició a la península (R. O. 20-1-1914) (Cf. C. OMAR BARREBA, *Manual de Quintas*, Barcelona, 1915). Efectivament, la premsa continuà publicant anuncis de substituïts, sense que hagués estat derogat l'art. 2 i 4 de la llei de 1912. (P. ex. *El Norte de Castilla*, 8-2-1916, 21-2-1916: "Quintas - Se contrata la sustitución de África antes del sorteo... Precios y condiciones, dirigirse el agente matriculado M. Castanera, Ventura de la Vega, 4, Madrid, o a don A. Bujero Cepeda, Campillo, 3, en Valladolid", etc.)

14. Llei 27-2-1912, art. 454.

barrejar la gent instruída i *los mozos rudos*, no ésser analfabet. Però és dubtós que entre els antics redimits en metàl·lic n'hi hagués gaires de totalment analfabets. I, en tot cas, les xifres de la pàgina anterior parlen soles.

II. *Dues fonts documentals útils: les "Memorias del Consejo de Gobierno y Administración del Fondo de Redenciones y Enganches del Servicio Militar" (1860-1886) y les "Estadísticas de Reclutamiento y Reemplazo" (1912-1920). Geografia del reclutament, geografia econòmica i social. Polarització regional del 1912-1920 respecte a 1860-1873. Distribució provincial dels quotes de 2.000 i els de 1.000 pessetes. Preus dels substituïts espanyols de 1861-1871. Diferent interpretació de proporcions de commutació elevades, segons si aquestes es fan per via de substitució o per via de redempció en metàl·lic. Províncies on els substituïts abunden, províncies on hi ha molta emigració.*

Malauradament, no he trobat estadístiques detallades i contínues més que per a dues dècades aïllades: 1860-1871 (redimits, substituïts) i 1912-1920 (quotes). Però les dues breus sèries, dintre la mesura que es confirmen mútuament i confirmen testimonis d'altres èpoques, permeten d'establir comparacions, suposar certes continuïtats i també certes evolucions.

La primera sèrie correspon a les *Memorias del Consejo de Gobierno y Administración del Fondo de Redenciones y Enganches del Servicio Militar*, organisme que depenia del Ministeri de la Guerra i que recaptava i administrava els diners que els redimits pagaven en metàl·lic, pertot arreu d'Espanya. Les *Memorias* foren publicades fins a l'extinció del Consejo, l'any 1886, però els freqüents canvis en la legislació de quintes, de 1872 a 1875, i la voluntat expressa dels governs de la Restauració de no publicar dades excessivament eloqüents, expliquen potser que, després de 1871, deixessin de publicar-se a les *Memorias* estadístiques detallades, per províncies, de la quantitat de quintats, redimits, substituïts. Del grau de confiança que mereixen les *Memorias*, en pot donar idea el fet que un home profundament hostil a la substitució i a la redempció com era Pi i Margall acceptés d'ésser un dels administradors del Consejo, n'estudià el funcionament i alabà després, sovint, el Consejo com a única branca de l'administració del país incorrupta, les *Memorias* com a única font d'estadística militar fidedigna.

La segona sèrie, corresponent als "quotes" de 1912-1920, procedeix de les minucioses *Estadísticas de Reclutamiento y Reemplazo* de la Direcció General d'Estadística. La noció mateixa de mosso de quota sembla desaparèixer de tota estadística, almenys impresa, després de 1920, en començar una nova, i última, onada de campanyes colonials. Com en el cas de les *Memorias*, la classificació és per províncies i no es menciona l'origen social ni la professió.

Però en certa manera, què és una estadística provincial de redimits en metàl·lic o mossos de quota a 1.000-2.000 pessetes sinó una estadística d'origen social? Que *Catalunya i el País Basc de 1912-1920 arribessin fins a un 40% de "mossos de quota", mentre a Almeria i a Granada no n'hi havia, certs anys, més del 0,3%, 0,6%*, no vol dir certament que a igualtat de fortuna la gent recorregués o no a la commutació parcial segons tradicions locals, sinó que certes capes socials estan molt més representades o viuen molt menys precàriament en uns llocs que en altres, i *el mapa de regions on els "quotes" abunden correspon, sumàriament, al mapa de regions on el treball abunda i és menys mal pagat, on el petit propietari (però no l'infim) i el masover hereditari predominen sobre el jornalero i el parcer de contracte a curt terme, on la societat és menys polaritzada i les classes mitjanes tenen més pes*. Tradicions locals, factors com l'existència de forces autonomistes o unitàries, antimilitarisme, tenen segurament un paper molt més determinant en la geografia del reclutament dels oficials de carrera,¹⁵ gent que escull voluntàriament una professió, que en la del reclutament de *quintes*, en règims que admetien la commutació total o parcial per diners. Hem vist el cas galleg, on els redimits són rars, on els desertors abunden: la deserció és la compensació a impossibles redempcions en metàl·lic. Però un cas com el castellà és més significatiu: a la província de Madrid, on classes mitjanes, menestralia i funcionaris són relativament abundants, substituïts i exonerats, abunden el 1860-1871, mossos de quota abunden el 1912-1920. Com abunden, en menys grau, a Valladolid, Santander, Logroño: terres on la pagesia benestant o mitjana no escasseja. Mentre Palencia, Burgos, Soria, Ciudad Real i Cuenca es troben entre les províncies on menys substituïts, redimits i quotes es donen, a totes dues èpoques. *Proveïdora considerable d'oficials de carrera, aquest nucli relativament homogeni i hegemònic culturalment i políticament, que és Castella, i que un identifica amb nocions d'unitat espanyola, tradició guerrera, conquesta, nacionalisme i imperi, ofereix, pel que fa a la commutació de servei militar, tota mena de variants, des dels màxims fins als mínims espanyols, segons el grau de prosperitat i, allà on n'hi ha, segons la distribució d'aquesta prosperitat.*¹⁶

En general, la distribució dels redimits i substituïts de 1860-1871 concorda amb la de mossos de quota de 1912-1920, sobretot pel que fa als

15. Cf. J. BUSQUETS BRAGULAT, *El militar de carrera en España*, Barcelona, Ed. Ariel, 1967.

16. Totes les xifres reproduïdes en aquest article, per les quals no es donen altres referències, són extretes o bé de les *Memorias dirigidas al Excmo. Sr. Ministro de la Guerra por el Consejo de Gobierno y Administración del Fondo de Redenciones y Enganches del Servicio Militar* quan es tracta del període 1860-1886, o bé de les *Estadísticas de Reclutamiento y Reemplazo del Ejército* quan es tracta del període 1912-1933. Les *Memorias* eren publicades pel Ministeri de la Guerra, i les *Estadísticas* per la Direcció General del Instituto Geográfico y Estadístico.

màxims (Catalunya, País Basc) i mínims (Galícia, part d'Andalusia). Però s'ha produït una veritable polarització, fins i tot tenint en compte que la proporció de commutatats ha disminuït el 1912-1920 respecte a 1860-1872 — o a 1852-1859. Disminució explicable pel fet que el "quinto" de 1912-1920 té menys a perdre, el quota menys a guanyar, que els seus equivalents del segle passat.

Exonerats 1852-1859		Exonerats + substituïts 1860-72		Quotes 1912-1920	
1852	15 % (1.420)	1860	24 % (11.000)	1912-1913	8 %
1853	14 % (963)	1861	21 % (7.500)	1915	6 % (5.731)
1854	21 % (2.244)	1862	21 % (7.250)	1916	6 % (6.658)
1855	14 % (5.465)	1863	22 %	1918	9 % (10.333)
1856	19 % (3.176)	1864	25 % (8.750)	1919	16 % (17.993)
1857	19 % (1.592)	1865	24 % (8.250)	1920	17 % (19.808)
1858	21 % (5.137)	1869	32 % (8.000)		
1859	25 % (6.047)	1870	25 % (10.500)		
		1872	25 % (9.804 redimits)		

(Ignoro la xifra de substituïts en aquest període. Contingents exigits oscil·len entre 9.500 reclutes — 1852 — i poc menys de 50.000 — 1857, 1860 —. Es tracta doncs de contingents molt variables.)

(Xifres absolutes arrodonides a causa de lleugeres discrepàncies entre les reproduïdes a la *Memoria*, corresponent a cada any, i les recapitulatives decennals). Contingents útils de commutatats 35.000 (1869, 25.000).

(Contingents útils de commutatats 100.000.)

Però data per data, respecte a la mitjana espanyola del moment, trobem que l'Andalusia oriental, Múrcia, Albacete, Almeria, han reulat considerablement en el nostre segle, fet que concorda amb el que sabem de l'empobriment, l'emigració massiva en el nostre segle a partir d'aquestes terres. En canvi, Astúries i Saragossa han prosperat, i això concorda també amb el que sabem del seu desenvolupament, relativament recent.

Pel que fa només als quotes de 1912-1920, un fet permet encara, a partir d'estadístiques que només es refereixen a l'origen provincial i a la quota pagada, de fer-nos idea del seu origen social: si els màxims percentatges del total de quotes es donen a l'Espanya on la riquesa es troba relativament més distribuïda, on abunden les classes que viuen en una mitjania, i el mínim es dona a l'Espanya on els extrems de misèria i fortuna són més aparatosos, en canvi, la proporció de quotes que han pagat 2.000 ptes. respecte als que n'han pagades 1.000 és inversa: màxima al que, esquematitzant, se'n pot dir Espanya latifundista o Espanya de rics i pobres, mínima al que, esquematitzant més encara, podria dir-se'n Espanya petitburgesa o bé Espanya de mitjanies. Certs anys, la província de Ciudad Real sencera no dona sinó deu mossos de quota, per contingents de 2.000 reclutes, i d'aquests deu, vuit ho són a dues mil pesetes. Proporció exactament inversa a la catalana i basca. Albacete, Còr-

dova i Jaén, en menys grau Extremadura i la resta d'Andalusia excepte Granada, són les terres espanyoles on els quotes a dues mil pessetes predominen. Amb totals de 20, 40% quotes de tota mena respecte al contingent, i, dins els quotes, 80 o 90% dels de mil pessetes, tot sembla indicar que el quota mitjà, a les províncies de Barcelona, Biscaia i Guipúscoa, pertany a una família de classe mitjana, mentre que amb proporcions totals de commutatats respecte al contingent inferiors al 8%, molt sovint inferiors al 2%, i entre aquests, una majoria dels de dues mil pessetes, tot sembla indicar que el quota mitjà andalús, extremeñy, manxec, és fill del ric del poble o del seu apoderat.

Naturalment, és a les regions de classes mitjanes, *on un nivell de vida més elevat emmascara la precarietat de tot benestar d'assalariat o arrendatari*, que es donen les *fluctuacions màximes en la proporció total de quotes respecte al contingent*: Barcelona fluctua entre l'11 i el 38%; Guipúscoa, entre el 17 i el 49%; Madrid, entre el 8 i el 27%; Saragossa, València i Girona, entre el 7 i el 27%. Mentre que a les regions de molta pobresa o de molta polarització les oscil·lacions són ben petites. Per a la misèria, no hi ha anys de prosperitat on és possible pagar quotes pels fills a fi de reduir el servei militar i fer-lo en condicions privilegiades, anys de crisi on no és possible pagar-les, sinó anys de menjar a satisfacció o de no menjar-hi; per a la fortuna, crisi o prosperitat afecten en tot cas detalls del nivell de vida, o de les formes de pagament. Cal tenir en compte les diferents xifres absolutes que percentatges alts o baixos representen, sobretot si també els contingents són elevats en el primer cas (Barcelona, 7.000 reclutes anuals; Madrid, més de 4.000; Biscaia, 3 a 4.000) o, si són baixos, també en el segon (moltes províncies castellanes pobres en quotes tenen menys de 1.000 reclutes anuals: es tracta de terres àrides, poc poblades). Així, encara que en percentatges les oscil·lacions en aquest cas siguin de l'ordre de l'1 al 3 o de l'1 al 10 (3 a 10% a Extremadura, part de Castella, Canàries, Galícia excepte Pontevedra, Aragó excepte Saragossa, part d'Andalusia excepte Sevilla; 1 al 6% a Múrcia, 0,6 a 4% a Almeria, 0,3 a 9% a Granada, 2 a 11% a Huelva, 1 a 9% a Málaga), en xifres absolutes les fluctuacions no es poden comparar a les catalanes, basques, madrilenyes. Per a Barcelona, fluctuar entre 11 i 38% significa una diferència de més de 2.000 quotes; per a Segòvia, Sòria o Palència passar del 2 al 12% significa diferències de l'ordre de 80 quotes. Si comparem dues províncies de contingents similars, Madrid i Múrcia, trobem que en el primer cas, fluctuacions del 8 al 27% signifiquen oscil·lacions entre uns 300 quotes (1912, 1913) i més de 1.200 (1920); en el segon cas, fluctuacions de l'1 al 6% signifiquen en xifres absolutes oscil·lacions entre 38 quotes (1915) i 222 (1920). La diferència, a contingents iguals, és de gairebé mil en el primer cas, menys de dos-cents, en el segon; en canvi, si un no mira més que el percentatge, les

fluctuacions són més grans en el segon (de l'ordre d'1 a 6) que en el primer (de l'ordre d'1 a 3). En fi, els anys "pròspers" veuen un augment del conjunt dels quotes a l'Espanya de les mitjanies; veuen, sobretot, un augment dels quotes a 2.000 respecte als de 1.000 a l'Espanya de rics i pobres, com si tal prosperitat s'acumulés en menys mans encara. I és justament en aquest cas, en el dels anys d'augment dels quotes, que hi ha les grans diferències (1918-1920) entre l'una i l'altra Espanya, mentre que, en mals anys (1912, 1913), les diferències s'atenuen enormement.

La interpretació econòmica de les estadístiques geogràfiques de 1912-1920 és facilitada pel fet que el quota és sempre un redimit *en metàl·lic*. Abans de 1912, la coexistència a Espanya de la redempció en metàl·lic i la substitució home per home dificulta les coses. Si substituïts i substituïts pertanyen a la mateixa província, com, en principi, exigia sovint la llei, què cal pensar d'una província on la proporció de substitucions és particularment alta? ¿És això símptoma de prosperitat o de misèria, de riquesa distributiva o de polarització social? De 1860 a 1871, la majoria de commutacions de servei es fan a Espanya sota la forma de redempció en metàl·lic. Sobre mitjanes espanyoles de 21 a 35% commutatats, més dels dos terços solen ésser redimits, tot i que normalment la substitució és més barata. Compareu, per exemple, els següents preus de substituïts amb els de l'exoneració (6.000 a 8.000 rals, segons l'any, o segons si el servei és per la península o per ultramar):

*Preus pagats pels substituïts a Espanya, de 1864 a 1871*¹⁷

Anys	Quantitat de contractes a menys de 1.000 rals	Contractes a menys de 2.000 rals	Contractes a 2.000-3.000 rals	Contractes a 3.000-4.000 rals	Contractes a 4.000-5.000 rals	Contractes a 5.000-6.000 rals	Contractes a 6.000-7.000 rals
1861	17	32	117	305	611	982	643
1864	2	9	115	460	549	877	521
1865	5	13	68	330	432	645	450
1869	3	318	1.424	2.571	1.256	54	3
1870	27	1.048	2.232	3.249	830	38	2
1871	15	386	2.199	3.077	1.515	127	0

Els contractes més freqüents són de 5.000 a 6.000 rals abans de 1865, 3.000 a 4.000 rals els anys següents, i els substituïts a menys de 500 pesetes no són excepcionals, si bé aquests, com els de menys de 250, es troben molt localitzats: Galícia, Andalusia, Barcelona, Santander, Madrid. De substituïts a més de 1.500 pesetes, només n'hi ha a Navarra,

17. Dades extretes de les *Memorias... del Fondo de Redenciones y Enganches: "Estados por provincias del número de sustitutos admitidos en las cajas de quintos de cada una"*, 1861 a 1871.

part de Castella la Vella, Catalunya i Aragó (però no a Barcelona ni a Saragossa, on els preus tendeixen a ésser més baixos).

Hi ha regions on les commutacions són rares, on la majoria es fan per via de substitució, i a preus particularment baixos. La interpretació sembla fàcil: molta pobresa. Això passa a Galícia i, en menor grau, a León.

Un desequilibri social accentuat pot ésser factor comú en regions on les commutacions, rares o freqüents, barates o cares, es fan principalment per via de substitució: país valencià, Múrcia, Salamanca (certs anys) i, sobretot, la província de Lleida, on es donen al mateix temps una de les proporcions de commutatats més altes de tot Espanya (del 35 al 45%) i una de les proporcions de substitució més fortes també de tot Espanya; fenomen que, en aquest cas, podria correspondre a prosperitat econòmica localitzada, amb empobriment relatiu de part de la població (si substituïts i substituïts pertanyen a la mateixa província). En tot cas, la forta proporció de substitucions respecte al total de commutacions no és l'únic símptoma de desequilibri que aquestes províncies, tan diferents entre elles, tenen en comú: l'augment demogràfic hi era superior a la mitjana espanyola; l'emigració, fortíssima, esdevinguda crònica, hi assolí de vegades proporcions tràgiques, com en el cas dels emigrants valencians i murcians a Algèria, a la dècada del 1880 o, ben abans, dels intents cubans de substitució del ja dissolt tràfic d'esclaus negres per un autèntic tràfic de gallecs.

Després d'aquests casos extrems de predomini de substitucions sobre redempcions en metàl·lic, és a les províncies on es troben ciutats grans, centres miners o industrials, que es donen proporcions de substitució respecte a la redempció superiors a les mitjanes espanyoles i preus de substituïts també més baixos. Això podria venir d'una més gran comercialització de l'intercanvi de substituïts, de l'existència de mà d'obra flotant, inestable, particularment sensible a les crisis, i aleshores, particularment poc exigent.

Preus mitjans, substitucions freqüents, com a València, preus alts, substitucions rares, com a gran part de Castella, són més difícils d'interpretar. Certes dades de les *Memorias*, que es refereixen a l'origen provincial dels voluntaris ("*enganchados y reenganchados con prima*") i dels guàrdies civils, permeten d'elaborar hipòtesis. Si bé Galícia dóna grans quantitats de voluntaris de tota mena i de guàrdies civils, com en dóna de substituïts, províncies com les de Lleida i Castelló, en menys grau Barcelona, on els substituïts abunden, donen poquíssims guàrdies civils i pocs voluntaris. Certes províncies castellanques on els substituïts són pràcticament inexistent, on més del 90% de commutacions de servei es fan per via de redempció en metàl·lic, donen proporcions elevadíssimes de guàrdies civils (Burgos i en menys grau Àvila, Valladolid i Segovia) o bé

proporcions respectables de voluntaris (Burgos, Àvila, Valladolid, Toledo). Com a voluntari, el castellà començava potser una modesta, però estable i considerada, carrera de sots-oficial. Cap consideració social no esperava, enlloc, el substitut, el *vendido*. En un contracte com a substitut, el català, menys sensible potser als avantatges de pertànyer a la plantilla de l'exèrcit i d'anar pujant en l'escalafó, com a qüestions de consideració social, veia l'ocasió de fer alguns estalvis i de córrer món uns quants anys. Però sabem com poden arribar a ésser perillosament superficials unes interpretacions basades en criteris d'hipotètiques psicologies collectives. I, de tota manera, algunes d'aquestes suposicions es fonamenten en el principi que substituïts i substituïts pertanyen a la mateixa província. Ara bé, a diferents èpoques, polítics i militars asseguruen que asturians i gallecs emigren com a substituïts a altres províncies, que, certs anys, els quintos de Pamplona foren substituïts per valencians.¹⁸ Per un sol any, almenys, sabem que els forasters predominen entre els substituïts de barcelonins: a la quinta de 1849, de 711 substituïts, 510 són catalans de totes les províncies i no de la sola Barcelona, 210 són no catalans.¹⁹

III. *El servei militar obligatori amb facultat de redempció en metàl·lic i la política fiscal sota la restauració: Impost de sang pels pobres, impost en diners pels rics? Impost, en tot cas, inversament proporcional a la fortuna. Les classes dirigents i la redempció en metàl·lic: Societats de crèdit, hipotecàries, i assegurances contra el servei militar. A què eren dedicats els diners pagats pels redimïts? Qui omplia els buits deixats pels redimïts? Redempció en metàl·lic i mortalitat de campanya, a ultramar. L'emprèstit voluntari de 1896, alternativa a veritables contribucions extraordinàries de guerra.*

Com a "impost de sang pels pobres, impost en diners pels rics", és blasmada la conscripció amb facultat de commutació, a la França de 1792-1871 com als Estats Units de 1861-1865 o l'Espanya de 1837-1912.²⁰ I, certament, el sistema equivalia a posar preu en metàl·lic a vides humanes, o, almenys, a vendre i comprar el risc de perdre la vida. El fet de poder o no poder pagar la commutació divideix la societat en dos grups bàsics de privilegiats i de desheretats. Entre els primers, és indubtable que cal comptar-hi els rics, i entre els segons, és indubtable que cal comptar-hi els pobres de cada país. Més difícil és de saber per on passava la línia de demarcació. Línia, segurament, fluctuant, variable, a la mercè

18. Segons el ministre de la guerra. Sessió de Corts del 23-11-1855 i les declaracions de J. P. Soler, sessió de Corts del 10-3-1870; *ibid.*, Castelar, 23-2-1870; *ibid.*, Fontán, 20-10-1837; Figueras, 23-11-1855.

19. PI I ARMON, *Barcelona Antigua y Moderna* (Barcelona, 1854, vol. I, pàg. 667).

20. Exemples a N. SALES DE BOHIGAS, "Some Opinions on Exemption from Military Service in Nineteenth Century Europe", *Comparative Studies in Society and History*, vol. X, núm. 3, abril 1968, pp. 261-289.

d'alts i baixos econòmics. Deuen ésser els sectors que es troben a banda i banda de la frontera, que nodreixen les fluctuacions en la proporció de commutatats, d'un any per altre. Per molta crisi que hi hagi, el fabricant, a menys que s'arruïni veritablement i per tant deixi d'ésser fabricant, el propietari digne d'aquest nom devia poder redimir els fills. La mateixa crisi determinaria, en canvi, que el fill del contramestre, del masover, de l'obrer qualificat, fos un de tals privilegiats o un de tals desheretats. La situació no deixa de tenir punts en comú amb l'Antic Règim, quan, en temps de pau, era eximit el llaurador propietari, arrendatari o mitger que disposava de més d'una arada de terres, i en temps de guerra, només ho era a partir de dues arades i el mitger deixava en tots els casos d'ésser eximit; quan, en temps de pau, era eximit el mestre i l'oficial en el seu ofici, mentre que, en temps de guerra, només ho era el mestre; quan, en temps de pau, era eximit el majorista, els seus administradors, gerents i comptables, mentre que, en temps de guerra o de mobilitzacions importants, era suprimida l'exempció dels darrers. Per la noblesa mateixa, almenys a partir de 1794, el privilegi d'exempció queda sotmès de fet a condicions de fortuna. I la fortuna és sempre eximida, independentment de les circumstàncies.²¹

Hem vist, d'altra banda, com la hipoteca i la usura són companys inseparables de tal privilegi, almenys una part dels privilegiats. Hem vist que, certs anys, la meitat o més de tots els reclutes de certes províncies recorren a la redempció en metàl·lic o a la substitució: es tracta de províncies on el nivell de vida és relativament alt; però, per molt que ho fos, costa de creure que existeixi cap país en el món on més de la meitat de la població pugui ésser classificada com a rica.

És a l'altre extrem de l'escala social, sempre dins el món dels redimits i substituïts, que l'expressió *impost de sang pels pobres, impost de diners pels rics* perd més validesa. Per una minoria del país probablement tan reduïda com influent, les 1.500 o 2.000 pessetes que, una vegada

21. *Exempcions d'antic règim, favorables a la fortuna.* En principi, abans de 1837, la noblesa quedava totalment exceptuada de servei obligatori. Ara bé, a partir de 1793-94, les necessitats de la guerra, les necessitats fiscals, introduïren una modificació ratificada el 1808, el 1819 i el 1827: la noblesa conservava l'exempció prioritària, però es veia sotmesa, a cada crida de quintes, a fer a l'estat un *donativo voluntario* de 20.000 rals (15.000 rals després de 1819). Mentre qualsevol espanyol que no fos noble podia redimir-se de servei, durant les guerres napoleòniques, per quantitats que fluctuaven entre 300 i 15.000 rals. Això, pel que fa a la llei central. Per la seva banda, les autoritats provincials posaven en pràctica abrogacions provisionals de la noblesa. Per exemple, la Junta de los Tres Estados del regne de Navarra, a partir del 25-2-1793; disposicions del Capità General de Catalunya a partir del 11-7-1793. De fet, doncs, la llei de 1837 abolint l'exempció "gratuïta" de la noblesa fou una mesura favorable a la noblesa, la qual, durant l'últim mig segle, només havia gaudit d'exempció — no gratuïta — de servei, dintre la mesura que tenia fortuna suficient per a pagar 20.000 rals per cada crida de quinta. I no deixen de sorprendre declaracions com les de cert diputat de 1837: "En España pasó el tiempo en que el ser noble era suficiente para exceptuarse de defender a la Patria... todos los españoles estamos obligados a defender la Patria porque todos hemos nacido en ella y todos debemos correr a su defensa (...)" ("Diari Sessions Corts", 17-10-1837).

a la vida, aquest impost representava, quedava sens dubte compensada amb escreix pels guanys que li procurava el fet mateix de l'existència de tal sistema de reclutament. No oblidem, en primer lloc, que el sistema es generalitza, substituint les exempcions gratuïtes d'antic règim, en temps de necessitats militars i financeres sobtadament multiplicades, que exigien una o altra font d'impostos nova en èpoques d'estretors i misèria, que fan impossible tota solució basada en un augment de les contribucions que pesen sobre les classes populars. Un "impost" fix, de tarifa única, independentment de la fortuna — cosa que, en certa manera, el convertia en impost inversament proporcional a la fortuna —, és, des del punt de vista de les classes dirigents i dintre la mesura que resulti materialment realitzable, l'impost ideal. L'exoneració, la redempció en metàl·lic, si bé significava una despesa sovint literalment ruïnosa per al masover o el menestral,²² carregosa per a l'advocat o el petit fabricant fins al punt d'obligar-lo a pagar-la a terminis durant vint anys;²³ per al

22. Exemple de l'exempció ruïnosa per una família de masovers, a la comèdia de Cervasi AMAT, *Quintas y Caixas*, Barcelona, 1869.

23. *Redempció en metàl·lic, gravosa per l'advocat, pel petit fabricant, fins al punt d'haver-la de pagar en terminis de 20 anys.* El preu de la redempció era de 4.000 rals l'any 1837 (o bé 1.000 rals i un cavall): la majoria de catedràtics espanyols guanyaven de 4.000 a 5.000 rals anuals si cal creure les declaracions de certs diputats contraris a l'extensió del dret de vot a tals catedràtics (*Diari Sessions Corts*, 17-1-1836). Deu anys més tard, el *Manual del Ciudadano Español* diu que els catedràtics guanyen de 12.000 a 20.000 rals, els professors d'estudis secundaris guanyen de 5.000 a 12.000 rals. En canvi, molts anuncis de premsa ofereixen vacants de metge de poble, pagades entre 6.000 i 9.000 rals anuals. Durant tota la segona meitat del segle, la redempció es mantindrà entre 6.000 i 8.000 rals. I, per aquest preu, no és impossible, si bé és excepcional, trobar cases de planta baixa, pis i pati, en venda, a Madrid. La majoria d'empreses d'assegurances contra el servei militar acceptaven pòlises pagables per anys a partir del naixement, o de la primera infància, del futur quintat. Però la fragilitat de tals empreses, la relativa facilitat amb què, en cas de guerra o de sobtat augment dels contingents, deixaven de complir contractes, la possibilitat que, en vint anys, la llei de reclutament canviï, expliquen que tal advocat conegut de la Terrassa de 1880, J. V., comencés a estalviar centim per centim des de l'endemà mateix del dia del seu casament, amb vista a la redempció dels fills, al dot de les filles; mentre altres famílies benestants, que ni havien fet assegurances, ni havien fet estalvis, es veien durament afectades per la necessitat de reunir de cop el capital necessari per a la redempció del fill. Així, els L., apotecaris de pares a fills en un poble de les Garrigues, que havien arrodonit les finques comprant béns nacionals durant el primer terç del segle. Així gastaren la bossa de l'or que s'havia anat omplint en temps anteriors. L'enriquiment sobtat en terres — amb un total de 180 hs, en tenien aleshores el doble que abans de la desamortització — i l'empobriment en diners es produí a l'època en què l'exempció gratuïta a favor de la propietat és abolida. Durant una o dues generacions, tingueren la sort de no treure cap mal número en el sorteig de quintes, però justament durant la dècada del 1880-1890 un dels fills fou quintat. Els L. intentaren en va de convèncer alguns dels més pobres entre els seus veïns de substituir el xicot a canvi d'una peça o dues de terra. De totes maneres, feia temps que els L. desitjaven deixar el poble, anar a viure a Barcelona. Se sentien també atrets pels beneficis que la indústria tèxtil donava: beneficis que ells suposaven ésser del 20 al 30%, mentre que, sempre segons ells, la terra no donava més d'un 1-3%: ells no se n'ocupaven directament, sinó que tenien mitgers. És difícil, doncs, de saber si la necessitat de redimir el fill fou una excusa. El cas és que no trobaren compradors parcials, però sí compradors globals, per a la finca. En vengueren una bona meitat, substituïren el fill, s'installaren a Barcelona i amb la resta del preu de les terres muntaren una fàbrica. La fàbrica va anar malament, calgué hipotecar o vendre altres finques, finalment es quedàren sense terra i sense fàbriques. Molt més dramàtic és el cas dels C. S., els quals, al principi del segle XIX, eren petits propietaris, mestres d'aixa, copropietaris de barques pesqueres a Roses. Ac-

financer, l'aristòcrata o l'armador, era una despesa més que, sense ésser insignificant, no afectava l'equilibri del seu pressupost, una despesa, segons exemple sovint repetit, "de l'ordre del preu d'un sol dels seus cavalls de luxe".²⁴

De manera més directa encara, hi guanyen amb tal sistema de reclutament aquells que són accionistes de companyies hipotecàries i de crèdit, de societats d'assegurances contra el servei militar. En algun cas, un mateix nom, una mateixa família, sintetitza totes les branques del comerç que es beneficien ben directament del sistema a costa de la resta de la població: 1) assegurances, hipoteques i crèdits, a costa de redimits i substituïts; 2) monopoli de transport dels soldats, a costa dels que no poden redimir-se ni substituir-se; 3) compra-venda de substituïts a costa d'aquests últims; 4) propietat de mines o terres en els territoris a conquerir o a conservar amb les expedicions efectuades a costa dels uns i dels altres; 5) propietat d'obligacions en emprèstits voluntaris d'estat a interessos elevats, sovint decretats per pressió expressa d'ells mateixos a fi de finançar tals expedicions.²⁵ En aquest sentit, el fet que al davant d'empreses de substitució o assegurances contra el servei militar hi trobem, a l'Es-

tualment encara, la ruïna d'aquesta família, els descendents de la qual fan de pescadors, jornalers sense terres, manobres a la construcció, és explicada i atribuïda al fet que durant tres generacions seguides tingueren la mala sort de treure mal número en el sorteig de quintes. Així, els C. S. hagueren de vendre la seva part de barca durant la primera guerra carlina; després, a finals del regnat d'Isabel II, calgué vendre la mica de terra (excepte una vinya, malvenuda finalment fa una vintena d'anys) malgrat el fet d'haver anat pagant durant anys una assegurança contra quintes: la societat de redempció de quintes acabava de fer fallida, com tantes altres feren fallida entre 1866 i 1872. Durant la guerra de Cuba, l'home de C. S. de torn fou cridat com a reservista. Tenia dona i fills, i s'estimà més anar a Cuba a servir que no pas deixar la família sense casa. Morí a Cuba. La vidua, obligada a hipotecar la casa per sobreviure, acabà finalment venent-la, sense que això impedís la desagregació: els fills anaren a treballar a la fàbrica, fins el més petit, que tenia sis anys, mentre la mare feia feines i les germanes anaven a servir.

24. "El rico, por una suma que está acostumbrado a gastar en un capricho, elude el cumplimiento de su obligación; el joven de la clase media aparta de los modestos ahorros paternos lo necesario para no ser soldado, y hasta el infeliz labrador que apenas si tiene con su ínfima hacienda para vivir, la empeña y compra un hombre" (article a "El Globo" repr. a "La Publicidad" de Barcelona, 11 set. 1896). "Je ne puis me faire à l'idée qu'un citoyen soit livré à une espèce d'esclavage tandis qu'un autre peut se libérer au moyen d'une poignée d'argent qui souvent ne représente même pas le quart du prix d'un de ses chevaux de luxe", deia un diputat belga a la Cambra de Representants del seu país, 6-2-1868. I, un altre, un fabricant, a la mateixa sessió: "Que le pays soit divisé en deux classes dont l'une seule concourt à fixer le contingent militaire et l'autre seule est condamnée à le fournir, c'est ce qui me révolte au delà de ce que je puis dire. Pourquoi imposons nous le service militaire? Pour la défense non des classes dénuées de fortune mais des nôtres... On croit justifier la loi en disant: tout le monde est égal devant la loi. Peut-on se prévaloir de cette raison quand les conséquences d'un mauvais numéro sont si diverses? Pour le riche ce n'est rien, pour ceux qui ont peu de fortune c'est un impôt écrasant, pour ceux qui ne n'ont pas c'est le servage. Savez vous à quoi la conscription revient dans la pratique? A un impôt non proportionnel, et sanctionné par la contrainte contre les insolubles". (Cf. la meva tesi de doctorat, III cicle, *Service Militaire et Société en France et en Belgique au XIXe siècle. Remplaçants, Remplacés, Marchands d'Hommes et Assurances contre le Service Militaire* (Paris, 1964, vol. 1, pp. 25-26).

25. Vegeu Apèndix III sobre l'Emprèstít nacional voluntari de 1896.

panya del segle XIX, figures tan representatives de la política, la indústria, les finances i la gran propietat com foren Pascual Madoz, el ministre d'hisenda proteccionista, Laureano Figuerola, el ministre d'hisenda lliurecanyista, el duc d'Alba, el duc de Rivas, els descendents de Colom i els de Moctezuma, els financers Salamanca i Girona, escriptors i artistes tan identificats a la societat del seu temps com foren Mesonero Romanos, gran comprador de béns nacionals, president honorari perpetu de l'Associació de Propietarios de España, i com F. Madrazo; i, a Barcelona concretament, dinasties com els Sentmenat, Milà de la Roca, Montoliu, Camps, Güell, Comillas, Ferrer Vidal, Robert Robert i Sert, figures tan assenyalades com tres dels famosos "cinc presidents" de 1898, tot això té, segurament, molt més que un valor de símbol.²⁶ I aquestes societats d'assegurances estaven sovint doblades d'empreses de crèdit i caixes hipotecàries.

Les *Memorias del Consejo de Gobierno y Administración del Fondo de Redenciones y Enganches del Servicio Militar* illustren també sense proposar-s'ho aquest aspecte de la qüestió. En principi, el preu recaptat per cada redempció en metàl·lic hauria hagut de servir, íntegre, per a reclutar un "*enganchado o reenganchado con prima*", un voluntari que substituís el redimit en qüestió. Així es feia a França, a Bèlgica, en els estats alemanys on el sistema es practicà.

Però a Espanya la desproporció entre les possibilitats de l'erari públic i les necessitats imposades per una política de conservació a tota costa de les últimes possessions d'ultramar, la irreductible fermesa amb què les classes dirigents es neguen a acceptar cap impost nou, ordinari ni extraordinari, definitiu ni provisional, tot tendeix a fer que l'estat utilitzi els fons de redempcions com una partida normal del pressupost, "*haciendo la dicha del país contribuyente*", dedicant-lo a la compra d'armament, a la construcció de casernes i vaixells, a finançar certes campanyes (la guerra civil de 1873 a 1874, la campanya del Pacífic),²⁷ a mantenir

26. Vegeu Apèndix IV sobre les figures representatives de la política, la indústria i la gran propietat que eren al front de societats d'assegurances contra quintes.

27. "*Haremos la dicha del país contribuyente...*" Paraules que trobem a la *Memoria del Consejo de Gobierno y Administración del Fondo de Redenciones y Enganches del Servicio Militar*, any XXIII, corresponent a 1882, p. XIII. El Consejo, després d'informar que la quantitat de redimits en metàl·lic augmenta, que fins a finals de 1882 (no diu a partir de quina data, probablement és des de 1873) no han estat acceptats "*enganchados ni reenganchados con prima*", que els diners cobrats per redempcions han estat dedicats com de costum a mantenir la Guàrdia Civil (40 % dels capitals de redempcions de l'any), a compra de material de guerra i de defensa costanera, etc., demana implicantment reduccions d'impostos a favor del "*país contribuyente*" proporcionals als estalvis que les redempcions en metàl·lic li procuren, finançant serveis que altrament "*habrían de pesar sobre los presupuestos generales del Estado*". La tònica de la Memòria d'aquest any és molt diferent de la normal en el Consejo, el qual sol queixar-se any rera any que siguin utilitzats els fons de redempcions en serveis corresponents al pressupost general de l'estat i no en paga de voluntaris, considerant-ho un veritable desfalc en perjudici dels quintats exigits en més del contingent, i dels reclutes del servei obligatori enviats a ultramar en lloc de voluntaris.

la Guàrdia Civil, el 95% dels efectius de la qual són comptabilitzats com a substituïts dels reclutes redimits, a fi i efecte de poder dedicar la meitat de tot el capital recollit anualment en concepte de redempcions, a pagar els seus sous. Mentrestant, els autèntics *reenganchados con prima* i els mateixos Guàrdies Civils, no cobraven ni la quarta part del preu pagat pels redimits. D'altra banda, la majoria de buïts deixats per aquests, eren coberts per reclutes exigits de més al contingent obligatori i gratuït:

*"Necesito 50.000 hombres. Pues pido 70.000. Entre estos 20.000 que pido de más para que ingresen en filas habrá un número de mozos cuyas familias tendrán bastantes recursos para pagar la redención, y por otra parte no habrá necesidad de reemplazar a los redimidos en el ejército, puesto que me sobrarán muchos quintos; de donde resulta, señores diputados, y fijaos bien en la afirmación, que todos esos reenganchados que figuraban y figuran en la Guardia Civil, los vienen a pagar las familias menos afortunadas del país".*²⁸

Així parlava un ministre de la guerra, el general Cassola. Un altre oficial, editorialista del "Correo Militar", feia el següent elogi del sistema:

*"Los únicos cañones que hoy pueden dispararse en nuestras plazas fuertes se han construido con el dinero sacado de la Caja de Redenciones. Los cuarteles que se han construido y los que se están construyendo, lo han sido a costa del Consejo de Redenciones."*²⁹

Si, a fi de pagar guàrdies civils, comprar canons i construir casernes, tot evitant la creació d'impostos tan detestats per les classes dirigents com eren, i són, els que afecten el capital, la renda o les successions, només una petita part dels redimits era substituïda per autèntics voluntaris, aquests voluntaris, almenys, ¿constituïen el nucli de les forces colonials, en descàrrec del contingent de quintes?

Tampoc. Tot i no cobrar, i encara, al llarg de la vida i sota forma de modestes soldades i modestíssimes pensions de vellesa, invalidesa i, en cas de mort, orfandats i viduïtats, més d'una quarta part de la suma total pagada al comptat pel redimit, el *reenganchado con prima* era un soldat "car", en el sentit que costava alguns diners, que no era gratuït com el *quinto*. El recluta, no calia sinó alimentar-lo i vestir-lo, i per a ell no hi havia pensions d'invalidesa, orfandats ni viduïtats de cap mena. La mort d'un *reenganchado con prima* significava la liquidació de primes no amortitzades, llargs anys de pagament de pensions a fills o vídua si en tenia. Un *reenganchado con prima* mutilat significava el pagament

La diferència de to de la *Memoria* de 1882 s'explica potser per la personalitat de tres dels membres del "Consejo" d'aquell any: Germán Gamazo, el marquès d'Aguilar de Campoo, J. Gallostra, respectivament Ministre de Foment, Director d'Obres Públiques i Ministre d'Hisenda a partir de 1883.

28. Paraules del general Cassola, ministre de la guerra, 19-3-1888 a la Cambra de Diputats.

29. *Correo Militar*, 12-7-1886.

d'una pensió vitalícia durant vint, quaranta, cinquanta anys. I la política del govern consistí a estalviar-los al màxim, aquests soldats "cars". Així, les armes generals (infanteria, cavalleria, artilleria), on anaven a parar la quasi totalitat de reclutes, no rebien sinó d'un 7 a un 11% de voluntaris amb paga en els cossos destinats a la península, i d'un 5 a un 6% en els cossos destinats a ultramar, mentre cossos privilegiats com Administració i Brigades Sanitàries en rebien del 23 al 28% a la península.³⁰

Mentre a Bèlgica, Holanda, França, Gran Bretanya, Estats Units, eren enviats gairebé exclusivament, al llarg del segle XIX, voluntaris a les campanyes colonials o d'expansió, a Espanya passava exactament el contrari. La voluntat expressa dels governs d'Isabel II, com els de la Restauració, d'estalviar els soldats "cars" no enviant allà on hi ha risc sinó els "gratuits", destaca de diverses estadístiques de les *Memorias*:

Any 1882. Percentatge de Voluntaris i de Quintats³¹

Arma	Península		Ultramar	
	Vol.	Quint.	Vol.	Quintats
Infanteria	11 %	89 %	5 %	95 %
Cavalleria	8 %	92 %	6 %	94 %
Artilleria	7 %	93 %	5 %	95 %
Enginyers	11 %	89 %	6 %	94 %
Administració	28 %	78 %	12 %	88 %
B. Sanitària	23 %	77 %	9 %	91 %
Inf. Marina	14 %	86 %		
Guàrdia Civil	95 %			

De 1878 a 1883, hi hagué a Espanya més de 26.000 *enganches sin prima*, més de 47.000 *reenganches con prima*. Els primers solen ésser xicots molt joves, sovint de 17 a 19 anys, mentre que els segons són veterans que han fet, pel cap baix, tot el servei per compte propi, o bé un o dos *enganches sin prima*. Ara bé, mentre a tot arreu del món els soldats veterans són entre els voluntaris mateixos, els enviats de preferència a les campanyes colonials, d'aquests 47.000 *veterans espanyols només 5.351 foren enviats a Ultramar, i 41.756 quedaren a la Península*. Mentre que gairebé la meitat (12.651) dels inexperts, dels novells, dels *enganchados sin prima*, foren enviats a Cuba.³² Vet aquí una altra estadística dels anys 1860-1871.³³

30. Vegeu, per exemple, *Memoria...*, any XXIII (1882), p. VIII, XXIV (1883), p. IX.

31. *Ibid.*

32. *Memoria...*, any XXIV, 1883, p. VII i següents.

33. *Memoria...*, any XVI, 1875, p. 8.

Anys	Voluntaris Península		Voluntaris Ultramar	
	Enganchados	Reenganchados	Enganchados	Reenganchados
1860	1.088	3.082	75	13
1861	2.560	7.712	669	117
1862	5.346	11.658	817	807
1863	6.717	11.605	1.338	1.090
1864	7.982	19.762	1.535	1.033
1865	9.886	23.753	1.972	863
1866	9.301	19.772	2.421	344
1867	14.204	27.359	2.741	428
1868	15.244	30.022	2.930	430
1869	16.537	32.199	2.187	105
1870	19.183	34.957	2.285	74

Aquestes dades es refereixen al total d'efectius presents, cada any a certa època.

Els voluntaris "cars" es queden a casa, encara que siguin els més foguejats, els més adequats per a la guerra colonial; els voluntaris que encara no cobren i que no tenen ni donen dret a pensions d'invalidesa, viudtat, orfandat, són enviats a la manigua, encara que siguin els més inexperts, els menys resistents. Militars espanyols contemporanis tractaren de criminal aquesta política sistemàtica d'enviar a Ultramar en primer lloc els reclutes del servei obligatori; en segon lloc, si bé en molt menys grau, voluntaris excessivament joves.³⁴ Una Memòria del Ministre de la Guerra citada pel diputat Vicenti a la sessió de Corts del 18 juliol 1899 especifica que de 1.200 soldats morts en campanya, més de 1.000 estan fent el primer any (715) o el segon any (300) de servei, o d'*enganche*. D'aquests mil dos-cents, més de set-cents quaranta tenen menys de vint anys.

A crítiques com aquesta, freqüents de part dels militars, els governs conservadors de la Restauració, i Cánovas en particular, responien eludint el fons de la qüestió; subratllant la misèria de l'erari públic, la impossibilitat de demanar nous impostos i d'augmentar o de fer més eficaç la recaptació dels existents; negant-ne l'evidència. Als generals, als ministres de la guerra que, impressionats per la mortalitat extrema de la guerra a Cuba, i atribuint-la al fet d'enviar-hi reclutes del contingent en lloc de veterans, asseguraven que els diners recollits en concepte de redempcions en metàl·lic bastarien per a reclutar forces colonials voluntàries i ben pagades més que suficients per a cobrir al mateix temps les diferents campanyes d'ultramar, Cánovas, un civil, contesta negant, d'una

34. General PANDO, cf. "El Diluvio", de Barcelona, 10-9-1897.

banda, que els efectius proposats per aquells militars puguin ésser suficients, i assegurant, de l'altra, que és difícilíssim trobar voluntaris a Espanya — quan, cada any, hi ha milers de candidats refusats, o no acceptats més que en tant que *enganchados sin prima* —³⁵ fins i tot a dues mil pessetes — com si cada *reenganchado con prima* cobrés el total pagat pel redimit!

A aquells que li retreuen la utilització de reclutes forçosos per a tals substitucions, el govern conservador contesta que "*los mozos que no tienen los recursos necesarios para redimirse independientemente de la redención, van a filas, no porque otros se hayan redimido sino porque la ley los llama*".³⁶ Que no hi creia, en tals afirmacions, ho demostra si més no el fet de recórrer freqüentment a crides de quintes parcialment fictícies — fetes en moments que el ministeri de la guerra demana expressament que no siguin reclutats més homes — sense altra finalitat aparent que la d'omplir momentàniament la caixa del tresor i tenir, en els *quintos* nous, substituïts involuntaris però gratuïts de redimits anteriors, evitant de gastar diners en el reclutament d'*enganches o reenganchados con prima*.³⁷ Que els governs de la Restauració no podien creure en la impossibilitat material de pagar ni un cèntim més d'impostos, per part de les classes dirigents espanyoles, ho demostra el fet d'haver apadrinat sistemàticament sempre Emprèstits Voluntaris, contra el parer dels qui hi creien realment, en tal incapacitat impositiva. I més de 800 milions de pessetes foren recaptats en una setmana davant l'estupefacció d'aquests últims, per un sol de tals Emprèstits, del 1896 i 1897³⁸ (voltats però de sòlides garanties, amortitzats en set anys, cosa que els deslliurava de les tradicionals devaluacions d'altres obligacions de l'estat, a l'interès nominal de 6,70 % però real, de 12 %, 14 % i més).³⁹

35. Pràcticament, totes les Memòries posteriors a 1875 ho afirmen, lamentant-ho: cada any són refusats centenars, sovint milers, de candidats a "*reenganchado con prima*". Sense comptar els anys que, simplement, no n'és reclutat ni un de sol. Que fos "difícilíssim trobar voluntaris a Espanya", com assegurava Cánovas, ve encara contradit per dades del Consejo de Redenciones, que cada any publiquen la professió dels "*enganchados y reenganchados con prima*": correntment, una desena part són antics jornalers, però més d'una desena part són antics estudiants, una tercera part la constitueixen *labradores* (contraposats als jornaleros), dues desenes parts la constitueixen treballadors que no no sap si arrencar entre els artesans o entre els obrers qualificats (sastres, sabaters, fusters, ebenistes, teixidors, serrallers, impressors, ferrers, forners, tintorers, fideuers, torners, orfebres, argenters, armers, barbers, etc.). Si certs oficis clarament molt humils hi estan representats (pastors, carboners, llenyataires, *empedradores*, *limpiabotas* i venedors ambulants, ho estan en xifres molt reduïdes, comparables d'altra banda a les de professions com veterinaris, cirurgians i mestres. En fi, no eren acceptats "*reenganchados con prima*" que no sabessin llegir ni escriure, mentre que la proporció de reclutes analfabets era, any per altre, d'un 80 %.

36. Sessió de Corts del 20-3-1888.

37. Sistema que continuava vigent a principis de segle. Cf. J. PIERNAS HURTADO, *Tratado de Hacienda Pública*. Madrid, 1901, vol. 2, pp. 369-382: "Impuestos personales: El servicio militar".

38. Vegeu nota 25.

39. Vegeu nota 25.

Qui pot comprar obligacions per tals emprèstits — cada obligació valia 500 pessetes, i excepcional fou el subscriptor que en comprà menys de tres o quatre — pot pagar contribucions extraordinàries de guerra.

Amb això, quedava curt Sinesio Delgado, *librettista* de sarsueles, sovint censurat, fundador de la Societat d'Autors Espanyols: *Hoy, en todo momento los pobres, la gentura, la morralla, dan su sangre en los campos de batalla, y los ricos el oro... al seis por ciento.*⁴⁰ I es realitzaven amplament les esperances de forces vives com les que, en el Principat, demanaven l'any 1794, a la vetlla d'una guerra més llarga i mortífera encara que la de 1895-1898: *“Son tan irrefragables, tan auténticas y tan repetidas las pruebas que han dado todos (los habitantes de Cataluña) desde el más elevado al más ínfimo de su piedad, abominando la irreligión y ateísmo de nuestros enemigos, de su amor al Rey y a la Patria, que no dudo que mientras unos ofrecen sus vidas por mantener la Religión, el Trono y la Ley, otros con el mismo objeto franqueen los depósitos y abran sus cofres para hacer empréstitos que los pueblos con interés real se obligarán a satisfacer en pocos años con el ligero recargo que acuerden”.*⁴¹

40. Citat a *La Opinión* de Valladolid, 26-11-1896.

41. “Consideraciones que hizo presente la Junta General de Somatenes de Cataluña a su General en Xefe el 6 de julio de 1794.” Fulletó imprès. Arxiu Històric de la Ciutat. Barcelona.

APÈNDIX

I. ELS ROMANÇOS DE SOLDATS DE LES DOBLES: LITERATURA POPULAR O PUBLICITAT COMERCIAL?

L'abundància de romanços sistemàticament optimistes, que no són sinó variants adaptades i publicades a l'època de mobilitzacions considerables (1794, 1804, 1809, 1824, 1842) del mateix tema, fa pensar que es tracta de propaganda, encarregada pels ajuntaments o gremis que reclutaven voluntaris destinats a substitucions collectives de veïns de la ciutat en qüestió, o membres del gremi. I el "romanço del cego" de tema "soldat de les dobles" desapareix, aparentment, després de 1850: o sigui quan desapareixen les substitucions collectives, de base cooperativa, organitzades per certs ajuntaments catalans (Barcelona, Girona, Manresa, Cervera, etc.) Però certs romanços republicans contra quintes, dels anys 1868-1873, fan també pensar en propaganda de reclutament. En fi, no queda exclòs que alguns d'aquests "romanços de cego" no siguin propaganda comercial pura i simple, encarregada per agències de compra-venda de substituïts:

"Per quin motiu a la quinta — Tot lo jovén feu anà (...) — Pares y mares de Espanya — Que teniu fills per casà — Mireu que ab quatre cents duros — Lo fill podeu llibertà — Veneu cuan tinguen a casa — Sense que os quedí un llansol..."

Vet aquí extractes d'alguns romanços de "soldats de les dobles", de dates diferents, tal com es conserven, amb certa profusió, a l'Arxiu Històric de la Ciutat, a Barcelona, "Romanços", a la Biblioteca de Catalunya, Col·lecció Bonsons:

"Jesús Déu infinit — Daume salut y forsas — Per dictar unas Coblas — De aquells que jan pres partit — En mil vuit cens y quatre vint — En tot lo Principat — Ciutats vilas y pobles — Han fet soldats ab doblas — Per nostre Rey ben amat — (...) Vos diran senyors — Lo ranxo cada dia — Minyons, no faltarà — No feu falta a la llista — Tampoc a la revista — Tindreu socorro y pa — Vos daran un vestit — Pantalons y motxilla (...) — També vos daran sabre — Bayoneta y Fusell — Si nostre Rey te guerra — Seguireu molta terra — Siau nets del clatell — No vulgueu ser tunantes — Cumplint las ordenansas — Tothom es estimat (...) — Formats en una plassa — Ben

vestits e armats — Molta gent los contemplan — Con las armas presentan — Si estan ben ensenyats — La vida del soldat — Cert es molt divertida (etc.)...” (1824).

“Lany huit cents quaranta dos — Una cansó se ha dictat — Ses treta de un jove tendre — Ja vos diré la meva edat — Avui que jo he sentat plasa — Las doblas me han agradat (...) — Set anys que vaig per Mosso — Cap diné no he abansat — Guanyaba dotse pesetas — Tot va per vestit y calsat (...) — Y vehent que res nom sobraba — Je men som determinat — Dich al amo cerqueus mosso — Que jo me som fet soldat — Vos cada mes me pagabau — Aixi luego haurem contat (...) — Perque som un galan mosso — Y noman trobat esgarrat — Men donan cinch centas lliuras — Y un vestit dels peus al cap — Jaqueta y calsas depanyo — Del milló que me ha agradat — Armilla de mitja seda — Fulrada de cotonat — Barratina de dos duros — Faixa y tambe bon calsat — Y un mucadoret de seda — Que a nal coll mel som pusat — Men aní a casa la mare — A contar-li la veritat — Deu vos guard la meva mare — Mireu que me som fet soldat — La resposta que ma feta — Sobretot fesne bondat — Aixi no afronta el llinatje — Ni es ferne cap disvarat — Per servir nostre monarca — Molts espanyols si han posat — Fills que son de bonas casas — Y gent ben acomodats — Vey pots anar tu quets pobre — Y per terra vas restrat — Qualsevol vage per mosso — Y tu ab lo sabre alcostat (...) — portaten cinquanta lliuras — Diverteixte ab los soldats — Sis anys tan abiati pasan — Tot això hauras abansat — Ay mare abans no men baja — Vos y jo farem un plat — Que ja fas coura castellas — Y també un capó al ast — El vi del milló quehi raja — El pa sera de bon blat — Hi haura un recuit per postras — Y de sobre tot ensucrat (...) Qui paga es el fadrí tonto — Que no vol esser soldat — Y luego adeu Catalunya — Yls fadrins que me han comprat — Que si tinch de anar a las Indias — Ja men som aconsolat — La cansó es acabada — Perdoneu si en res he errat — Avui que he assentat plasa — Las doblas me han agradat.” (1842).

Aquest romanço, de 1842, publicat a Manresa, on l'ajuntament feia substitucions collectives i per tant reclutava voluntaris, és modèlic, en el sentit que correspon a una versió molt reproduïda, del 1804, del 1809, del 1819. Certs híbrids, amb música dels Segadors, recollits per Pelai Briz així com en el Cançoner de Pineda, contenen fragments d'aquests “romanços de cego” i semblen haver-se transmès oralment, en aquesta forma molt modificada, fins al nostre segle.

Ben diferent és el to d'aquests “romanços de cego” sistemàticament optimistes, prometedors, del de les “coplas de quintos”, com se'n solien cantar, improvisant de vegades, després del sorteig de quintes, pels carrers dels pobles. Fernán Caballero en transcriu sovint a les seves novelles, Rodríguez Marín en recull d'altres en el seu “Romancero”:

“Como mi padre no tuvo — Con qué pagarme el rescate — De balde me embarcan a América — De balde me entierran los padres”.

“A la guerra me lleva — Mi necesidad — Si tuviera dinero — No fuera, en verdad”.

“Si Dios me saca con vida — Del servicio militar — Haré cuenta que me he muerto — Y he vuelto a resucitar”...

II. LES SUBSTITUCIONS COL·LECTIVES

Com a índex de nivells de vida, una estadística de redempcions en metàl·lic i substitucions presenta inconvenients evidents: 1) L'esforç extraordinari acceptat per les famílies, en temps de guerra, a fi de deslliurar els fills. — 2) Les facilitats donades per les autoritats, en certs moments particularment crítiques a fi de facilitar el recurs a la redempció (1869, 1870).

Sobretot si aquestes facilitats es limiten a una regió concreta, sigui perquè s'hi tem, o perquè hi existeix ja, un estat d'insurrecció armada, sigui per contrarestar-hi una tendència a l'emigració que adquireix proporcions alarmants. I l'emigració augmentava, cada any, confonent-se amb la deserció, en època de quintes. — 3) L'esforç solidari, cooperatiu, al nivell d'un poble, ciutat, província o grup de pobles, a fi de redimir-se col·lectivament de quintes. Així, la paupèrrima Menorca dels anys 1830 es redimia col·lectivament mentre Mallorca, molt més pròspera, no ho feia, i això gràcies a associacions com la “Caja de Suscripción para cubrir con sustitutos el cupo de Mahón”, de la qual existeix un reglament, per a l'any 1839, a la Biblioteca de Catalunya.

Així, sota un règim de substitucions col·lectives, la Barcelona de 1849 redimia o substituïa un 90 % dels seus xicots en edat de quintes, mentre la Barcelona de la dècada del 1860-1871, més pròspera, “només” en substituïa o redimia, sota un règim de substitucions individuals, mediatitzades per l'intermediari comercial, un 50-57 % (la proporció més alta de tot Espanya, no obstant la “decadència” intrínseca. I les proporcions gairebé tan elevades com les barcelonines de 1860-1871 de substituïts i redimits navarresos (normalment, 42 % a 45 %, però 73 % l'any 1871, 97 % el 1870) no es comprenen potser, sense l'existència d'associacions com la Sociedad de Quintos del Ayuntamiento de Pamplona (1841?-1892) i l'Asociación de Quintas de los Valles del Baztán y de Elizondo: es tracta de veritables mútues, on els pares de família paguen assegurances contra el servei militar, en anualitats, així que el futur quintat arriba a l'edat de deu o onze anys. En tot i per tot, els veïns de Pamplona, els de la vall del Baztán, paguen fins a 250 o 330 pessetes l'any 1877, mentre les societats comercials d'assegurances contra el servei militar cobraven, per un mateix risc, de 750 a 1.500 pessetes.

En fi, en certa manera, l'exempció de quintes de què gaudí normalment el país basc abans de l'abolició dels furs de 1876, correspon a una substitució col·lectiva, ja que el país estava obligat a donar una quantitat fixa de voluntaris cada any, en lloc del contingent de reclutes del servei obligatori. Com ho estava Navarra abans de l'abolició de l'exempció de quintes (1841), com ho estava Catalunya en les èpoques que gaudí d'aquesta exempció, encara en algun període del segle XVIII. En realitat, les regions on existiren substitucions col·lec-

tives organitzades al nivell de la província o de l'ajuntament en el segle XIX, corresponen a antigues terres de furs. O quan els furs foren abolits en el país basc el 1876, les substitucions collectives hi foren instaurades, en certes ciutats i viles.

Existeixen reglaments i fonts documentals corresponents a les substitucions collectives a l'Ajuntament de Pamplona, "Sección Sociedad de Quintas" (cf. P. A. Pérez Goyena, "Ensayo de Bibliografía Navarra", Pamplona, 1954-1964, vols. 8, 9). No n'he trobats, en canvi, pel que fa a l'ajuntament de Barcelona. Si bé referències i descripcions com la de Pi i Arimon a "Barcelona Antigua y Moderna" (Barcelona, 1854, t. 1, p. 667) proclames publicades per l'Ajuntament a la premsa (p. e. "Diario de Barcelona", 9-9-1844, 20-11-1844, 9-7-1845), i la correspondència de cònsols estrangers (Arch. Affaires Etrangères, Paris, C. P. C. Espagne 31, p. 167/8, 177/818, 18-10-1845) permeten de veure'n el funcionament i la decadència.

Una de les qüestions més interessants que es relacionen amb aquest tema, és la de la desaparició del fet de les substitucions collectives, tan satisfactòries, aparentment, per les comunitats que se'n beneficiaven. Falten elements de judici per a afirmar-ho de manera conclouent, però tot sembla indicar, en el cas català, que aquesta desaparició, més que a la "Llei d'Ajuntaments" o a altres mesures polítiques dictades per Madrid en temps d'Espartero, està lligada a un altre fenomen: complicitat dels Ajuntaments amb societats comercials d'assegurances contra quintes, concessionàries de l'Ajuntament a partir de 1844 o 1845, i que després d'haver prosperat gràcies al fet solidari, cooperatiu, s'enardeixen, augmenten progressivament els seus preus gràcies al monopoli de fet que l'ajuntament els ha acordat, fins que el marge de diferència de preus amb societats d'assegurances de quintes comercials de la resta del país és tan insignificant, que el fet cooperatiu mor, com qui diu, de mort natural. Des de 1843, la "Caja Paternal", sucursal de "La Paternelle" francesa, feia assegurances contra quintes a Figueres i en altres ciutats catalanes on no existien substitucions collectives. Els directors i propietaris d'aquesta "Paternal" són financers ben coneguts: els germans Girona, Clavé, a qui retrobarem dos anys després com a directors i propietaris de "Compañía Catalana General de Seguros" novament instal·lada a Barcelona (cf. anunci del "Diario de Barcelona", 27-12-1845) i la qual fa també la branca assegurances contra quintes. Mentre una sucursal de "La Paternal", exclusivament dedicada a assegurances de quintes i substitucions directes, és instal·lada igualment a Barcelona ("Diario de Barcelona", 28-11-1845. Entre els socis, noms ben coneguts a la indústria, a la política constitucional com a la carlina: els marquesos de Sentmenat, els Villavechia, els Milà de la Roca. I també, membres de l'ajuntament, que trobem en altres societats de quintes novament instal·lades a Barcelona: "La Previsión", sucursal de "La Prevision" francesa ("Diario de Barcelona", 3-3-1846, 19-8-1846). Abans d'això, de 1843 a 1845, el preu de les substitucions cooperatives collectives havia misteriosament passat de 12/15 unces a 25/30 unces, en una època que l'Ajuntament arrendava ja aquest servei a companyies particulars — socis de les quals eren membres de l'Ajuntament —. I, als preus multiplicats imposats per l'arrendatari en flagrant ruptura de contracte,

l'Ajuntament responia decretant impostos extraordinaris. Cosa que provocà un natural descontentament popular, fàcilment aprofitat, és de creure, pels sectors interessats en la gestió mixta i la desnaturalització del sistema. D'altra banda, l'Ajuntament efectuava el que, tènicament, podria ser considerat un autèntic desfalc, esmerçant les cotitzacions pagades l'any 1844 pels barcelonins a fi de sostreure's de quintes — poc menys d'un milió de rals — a pagar socors a famílies d'obrers indigents que es trobaven sense feina ("Diario de Barcelona", 9-7-1845). Una manera com una altra, per part de les classes dirigents, d'eludir la creació d'un qualsevol impost extraordinari provisional, a costa del conjunt de la població. I que recorda l'apropiació per les autoritats dels fons de les Mútues i *Montepios* populars al llarg de la guerra del Francès, per necessitats de la guerra.

Apropiació que significa la fi de la majoria d'aquestes Mútues i *Montepios*.

No és estrany, doncs, que aquell any i el següent, doblin els preus de la subscripció cooperativa, al mateix temps que s'installen societats comercials per primera vegada a Barcelona (anuncis "Diario de Barcelona", març, abril agost 1846). Mentrestant, al camp, l'atac contra les cooperatives de quintes prenia un altre aspecte: les bandes, carlines o no, s'apoderaven, quan entraven en un poble, dels fons de substitucions collectives. La premsa recull l'any 1842 notícies sobre assalts de bandits contra caixes de redempció de quintes municipals, a les províncies de Girona i Barcelona: un dels bandits hauria dit, en el moment d'anar-se'n amb els diners: "No ens gardeu rancor. Només fem que desamortitzar-vos, com el govern i com els rics" (cf. "El Correo Nacional", 21-5-1842). No deixa de ser significatiu que grans figures de la desamortització com Mendizábal i Pascual Madoz fossin l'un restaurador de la llei de quintes de 1837, l'altre, propietari d'una empresa d'assegurances comercials contra el servei militar.

L'Emprèstit Nacional Voluntari de 1896, dit de Duanes. — Imposat per Cánovas, per pressió i iniciativa de les Cambres de Comerç espanyoles, de diferents Centros de Labradores, i de personalitats com el Marquès de Comillas, temerosos, uns i altres, que el govern no decretés contribucions extraordinàries de guerra, o emprèstitts forçosos a interessos moderats. L'interès teòric anunciat i publicat de tals obligacions era del 6%; però, tenint en compte la diferència entre el valor nominal (500 ptes.) i el preu pagat (de 420 a 265 ptes. segons el gruix del paquet comprat, segons si el pagament era a terminis o al comptat, etc.) i àdhuc sense tenir en compte que tals obligacions eren lliures de tot impost, els interessos reals arribaven a ser en certs casos del 16%. Com declararen públicament alguns dels principals compradors, aquestes obligacions comprades a 420 o 465 ptes. els donarien, un cop amortitzades al cap de set anys, 750 ptes. (cf. "El Eco de Castilla", 14-11-1896, també "Declaración Confidencial Conjunta y Análisis de la última Emisión Amortizable del Tesoro", publicada pel Banc d'Espanya, l'Hipotecari, per la Cia. Tabacalera i la Cia. Transatlàntica, 11-11-1896, cf. "Unión de Asegurados" de Madrid, 12-11-1896).

Aquest emprèstit fou l'alternativa a tota contribució extraordinària sobre la renda o el capital, com subratllava el "Círculo Conservador

Liberal de Barcelona” en les seves declaracions del 14-11- 1896, sinó que permeté de disminuir certs impostos ja existents (territorial, successions, societats anònimes, societats de crèdit que es comprometin a no demanar interessos superiors al 10 %). Votat contra l'opinió expressa del ministre d'hisenda, que el considerava ruïnós, a causa dels seus interessos usuraris, l'Emprèstit exigí, només per pagar-ne els interessos, el recurs a les següents curioses contribucions extraordinàries de guerra, l'any 1897: impostos especials cobrats sobre els sous dels funcionaris, les matrícules de totes les escoles públiques, les contribucions indirectes, els transports, la indústria. Però no sobre la propietat ni les rendes ni els interessos d'obligacions d'estat. (Cf. “La Unión de Contribuyentes” de Barcelona, 4-7-1897 i setmanes següents). Al mateix temps que l'emprèstit era llançat, Cánovas ordenava una quinta de 25.000 homes, malgrat la insistència del Comandament Militar a Cuba, que assegurava no necessitar de moment ni un soldat més, i tenir-ne de massa: aquesta quinta tenia per objecte promoure certa aflluència de redempcions en metàl·lic i no haver de reclutar ni tan sols la insignificant proporció de voluntaris pagats que, malgrat tot, l'exèrcit solia tenir: de 160.426 homes enviats a Cuba entre març 1895 i octubre 1896, 6.327 eren “enganchados y reenganchados con prima” (cf. Ministerio de la Guerra, Sección Séptima, Estado de Fuerzas, 8-3-1895 a 10-11-1896). Cf. “La Unión de Contribuyentes” de Barcelona, 4-7-1897; “Diario de Barcelona” 29-11-1896. Així es complien les fàcilment profètiques paraules de l'editorialista del liberal “La Opinión” de Valladolid, del 30-3-1897: “No se ha levantado hasta la fecha contribución extraordinaria ninguna para sostener la guerra... Todos, todos los recursos que se han empleado en el transporte de tropas, vestuario, armamentos, municiones, compra de buques, suministros, todo se ha recaudado de anticipos hechos por el Banco, de Empréstitos y operaciones de crédito cuyo capital e intereses elevadísimos beneficiando a una pequeña minoría tendrán que ser reembolsados por la nación entera...”

Renovat els anys 1897 i 1898 l'Emprèstit de Duanes, arribà a cobrir un volum de 800.000.000 ptes. en obligacions. Qui les comprava? El subscriptor que en comprava una de sola, de 500 ptes., era excepcional. La mitjana d'obligacions per subscriptor oscilla, segons la província, entre 10 i 100. A Santiago de Galícia, el novembre mateix, 215 persones compren 5.799 obligacions; a Soria, 109 en compren 1.273; a València, 1.070 en compren 21.351, a Saragossa, 655 en compren 16.800; a Bilbao, 873 en compren 75.354; mentre que a Madrid, 579 en compren 56.760 (“Diario de Barcelona”, 19-11-1896, “La Época” de Madrid, 17-11-1896).

Vet aquí alguns particulars que gastaren més de 10.000.000 ptes. cadascun en obligacions d'aquestes: el marquès de Comillas (el qual, a través de la Cia. Transatlàntica, disposava del monopoli del transport dels 400.000 soldats que foren enviats a Ultramar entre 1895 i 1899); el marquès d'Urquijo; la comtessa de Bornos.

Compraren més de 5.000.000 ptes. d'obligacions cadascun: la Duro-Felguera; el Banc de Castella (entre els fundadors del qual hi havia els germans Girona, que eren socis o directors d'empreses d'assegurances contra quintes a Madrid i a Catalunya almenys des de l'any 1843); el Crédito Mobiliario

Español, el Crédit Lyonnais, la Tabacalera, el Banc Hipotecari, el Banc de Bilbao.

Xifres de l'ordre d'un milió de pessetes en obligacions les gasten diverses Cambres de Comerç, diverses jerarquies eclesiàstiques, els Echevarría, els Terry, alguns títols, algunes Caixes d'Estalvis, Crèdits Agrícoles, companyies d'assegurances com La Unión, El Fénix i el Banco Vitalicio de Cataluña (del qual tornarem a parlar).

En fi, els particulars que gastaren entre 100.000 i 300.000 pessetes cadascun es comptaren per dotzenes, entre ells Cánovas i molts membres de la família reial. El contrast és gran amb els subscriptors de la llista del "Imparcial". Subscripció a favor dels ferits i mutilats de guerra, per als quals el govern no preveia, si eren simples reclutes com solien ser, jubilacions o pensions d'invalidesa. S'arribaren a reunir uns 75.000.000 ptes., i la majoria de subscriptors era gent modesta. Cert, els grans no refusaren pas de contribuir. Com a acte de patriotisme i generositat excepcional es publicaren les màximes xifres recollides: 5.000 ptes. el Banc d'Espanya, 10.000 ptes. tota la família reial, 500 ptes. el Casino Venatorio de Valladolid. Dirigents republicans, socialistes i catalanistes que, ostensiblement, es negaren a subscriure's a l'Emprèstit de Duanes contribuïren en canvi generosament a la llista del "Imparcial" (cf. "El Diluvio" de Barcelona, 18-11-1896, "Lo Regionalista de Barcelona, 30-11-1896).

Delirants manifestacions d'entusiasme i autosatisfacció per part de grups d'interessos. jerarquies eclesiàstiques, cercles mercantils i banquers se succeïren el novembre del 1896. Plaques commemoratives foren erigides en honor dels més grans subscriptors, els d'altres foren donats a places i carrers que els conserven encara, celebrant el seu patriotisme. El "Norte de Castilla" reproduïx algunes de tals declaracions, locals: "Sobra el patriotismo y no escasea el dinero. Quien ha dado 300.000 hijos, ¿cómo no ha de dar 400 millones de pesetas?". Es hermoso y enorgullece pertenecer a una patria como España que no regatea hombres ni dinero para el sostenimiento de la guerra" (President del Círculo de la Unión Mercantil de Valladolid, quan sortia del Banc, on havia comprat un paquet de 200 obligacions). "En la ocasión presente ha dado prueba nuestra nación querida no sólo de que sabe sacrificar sus vidas por la integridad del territorio y la honra de la patria sino que también cuando llega la ocasión pone a disposición del gobierno sus haciendas e intereses. Dos consecuencias se tocarán muy pronto del empréstito: la elevación de nuestro crédito en el extranjero y el descenso de los cambios, consecuencias que han de producir inmensos beneficios al comercio y a la industria" (declaracions del banquer i senador vitalici J. M. de Semprun, també quan sortia de comprar un paquet d'obligacions). "Ya se nota el efecto (del empréstito) en las bolsas de París y de Londres puesto que en el espacio de 24 horas han subido nuestros valores un entero (declaracions del banquer J. de la Cuesta, sortint de comprar 300.000 ptes. d'obligacions). "Doscientos mil soldados españoles pelean en Cuba. Sería muy hermoso que otros doscientos mil hombres en la Península llevasen su dinero para el Empréstito al Banco de España. ¡A suscribirse! ¡Viva España!" (declaracions del president del Casino Venatorio de Valladolid, cf. "El Norte de Castilla", 10-11-1896 a 21-11-1896).

En fi, subratllem que associacions com el Centro de Labradores de Valladolid i diverses Cambres de Comerç obtingueren en compensació del gran esforç suportat a fi de redimir fills en metàl·lic i comprar obligacions de l'emprèstit, pròrrogues i exoneracions de certs impostos sobre successions i contractes a partir de l'any següent (cf. "La Opinión" de Valladolid, 6-3-1897). Com deia A. Calderón en el seu article "Egoaltruismo" del "Diluvio de Barcelona", el 15-11-1896: "El suscriptor del empréstito que haga con toda sinceridad examen de conciencia ha de pasar muchos apuros antes que logre calificar debidamente el valor moral de su acción. Su patriotismo nos sale un poco caro. La sangre es gratis y es menos exigente. A nadie se le ocurre, con su vida, hacer un préstamo amortizable. ¿Será porque sangre y vida de puro preciosas no son, por su naturaleza, reembolsables? No debe ser por eso, ya que nuestras sabias leyes venden por mil quinientas pesetas el derecho de no arriesgarse a derramar la una ni de perder la otra... Tiende el capital, por su misma índole, al acaparamiento. Pero esta especie de acaparamiento moral que consiste en recoger a la vez la gloria y el beneficio... en hacer negocio y erigirse estatuas, nos parece un poco excesivo. Porque si los ricos no se baten y son patriotas, cobran y son desinteresados, negocian y se hacen ilustres, ¿qué diablos les queda a los pobres?"

IV. FIGURES REPRESENTATIVES DE LA POLÍTICA, LA INDÚSTRIA, LA GRAN PROPIETAT, AL FRONT DE SOCIETATS D'ASSEGURANCES CONTRA QUINTES

Pascual Madoz era fundador, director i propietari únic de "La Peninsular", exclusivament dedicada a assegurances de quintes, de Carrera de San Jerónimo, 40 (adreces successives a Alcalá 20, Sordo 27, C. Mayor 18-20, Turco, 13, sempre a Madrid). Aquesta empresa tenia 3.000 subscriptors l'any 1861 (cf. p. e. anunci a "La Correspondencia de España", de Madrid, 17-12-1861).

R. Mesonero Romanos i Méndez Vigo pertanyien al consell de direcció de la "Caja de Seguros y Seguro Mutuo de Quintas", del conegut editor F. de P. Mellador, Sta. Teresa 8 i Príncipe 23, a Madrid.

El duc d'Alba i l'arquebisbe de Toledo intervenen a "La Tutelar" de Villanueva 7, Madrid, que tenia 73.000 subscriptors l'any 1861. A diferència de les anteriors, aquesta empresa no feia *exclusivament* l'assegurança contra quintes. Com tampoc no la feia el *Montepío Universal* de Magdalena 2, ni *El Porvenir de las Familias*, societats on trobem els noms de L. Figuerola, el duc de Rivas, Ramón de Campoamor, el comte de Moctezuma, el duc de Veragua, Madrazo i el comte de Ripalda, fundador de la Creu Roja espanyola (cf. anuncis a "La Correspondencia de España" de Madrid, 4-5-1861, 25-6-1864).

A l'últim terç del segle passat, el Montepío Catalán de Quintas, del carrer Ample 64 i St. Honorat cantonada Pl. St. Jaume, de Barcelona, fundat l'any 1877, publicà prospectes i comptes anuals que permeten de seguir-ne una mica l'evolució fins a fondre's en el "Banco Vitalicio de Cataluña". El fundador és J. Suazo Jover, i entre els socis trobem els noms de D. Sert,

Dr. B. Robert. L'Arxiu Històric de la Ciutat conserva prospectes del "Montepío Catalán de Quintas" que permeten de comparar els 715 a 1.290 subscriptors que tenia entre 1879 i 1892, amb els 16.000 subscriptors que tenia, segons anunci al "Diario de Barcelona", del 29-11-1895, durant el primer any de la guerra de Cuba. Mentrestant, Suazo Jover havia fundat sucursals del Montepío a la resta de la península, amb el nom de Montepío Nacional de Quintas les unes, de Banco Vitalicio de Cataluña les altres, a partir de 1881.

Aquestes diferents empreses Jover acabaren fonent-se amb l'altra gran societat d'assegurances de quintes catalana, "La Previsión", de Pl. Medinaceli 8, Barcelona. Entre els socis de "La Previsión" hi havia Eusebi Güell, els marquesos de Camps, de Robert, els Ferrer Vidal, el marquès de Sentmenat. Un marquès de Sentmenat era soci ja l'any 1846 d'una altra empresa que, com "La Previsión", no feia exclusivament l'assegurança contra quintes, però sí que la feia en primer o segon lloc, pel que fa a la quantitat de pòlisses.

De la fusió de les empreses Suazo Jover amb "La Previsión" sortirà l'any 1898, amb adreça a Pl. Antonio López 5 i un capital de més de 15 milions de pessetes i la propietat de més de 30 edificis, el poderós "Banco Vitalicio de España" sota la direcció dels antics socis directius d'aquelles societats, i sota la presidència del marquès de Comillas, tantes vegades trobat en aquestes notes. Els butlletins anuals publicats pel "Banco Vitalicio de España" permeten, a principis del nostre segle, de calcular la forta proporció d'assegurances contra quintes que aquesta societat contractava: probablement una quarta o cinquena part de totes les primes pagades semblen correspondre a redempcions en metàl·lic. Si bé un 40% de les primes pagades per "La Previsión" de 1893 i 1894 ho eren també per redempcions en metàl·lic. L'any 1887, el Banco Vitalicio de Cataluña i el Montepío Catalán de Quintas repartien dividendes del 10%. A l'època de la fusió amb "La Previsión" feia ja tres anys, o sigui des del començament de la guerra de Cuba, que coneixien un "aumento de producción inigualado, una prosperidad en pleno auge" ("Los Seguros", 1-4-1897, 16-12-1898). El "Banco Vitalicio" de 1898 repartí dividendes del 16%.

(L'evolució d'aquestes societats, la seva fusió, han estat resseguides a través dels anuncis publicats per elles mateixes, notificacions i articles diversos a "La Unión de Contribuyentes", Barcelona, 1896-1898; "Los Seguros" *ibid.* 1884-1889, 1895, 1897, 1901, 1902; "Almanaque del Seguro", 1898, 1892, 1902; "Boletín del Banco Vitalicio de Cataluña", 1883, 1884, 1886; "Boletín del Banco Vitalicio de España", 1899, 1900, 1901, 1902.)

Interessant seria de saber el pes de la influència d'homes que trobem al front d'aquestes empreses, en decisions si no de guerra i pau, sí de detall de conducció de la guerra. Sembla, per exemple, que Eusebi Güell i el Marquès de Comillas influïren personalment a favor de la intervenció al Marroc de l'any 1909: més difícil és desbrinar si aquestes pressions tingueren o no tingueren algun pes.

Al marge d'eventuals pressions directes, una forma d'influència com una altra a favor de l'entrada en guerra va ser, l'any 1895, el crèdit, facilitats i tarifes reduïdes ofertes al govern pel transport de tropes, per part de la "Transatlántica". "En vista de las facilidades ofrecidas al gobierno por la Com-

pañia Trasatlántica, se acordó que en la semana entrante se embarquen para Cuba 8.500 hombres...” És simptomàtic que així s’expressi “El Norte de Castilla”, el 4-3-1895.

Consta que el Montepío Catalán de Quintas i el Banco Vitalicio de Catalunya exerciren pressió directa a Madrid a fi de revocar decisions del govern, que volia enviar “*excedents de cupo*” a Cuba. Aquestes empreses enviaren telegrams i delegats a Madrid demanant que, en lloc d’“*excedents de cupo*”, fossin enviats reservistes. Els “*excedents de cupo*” eren xicotets que en el sorteig de quintes havien tret “bola alta” i quedat lliures de tot servei, en la pràctica. Tots els càlculs de societats d’assegurances contra quintes es basaven naturalment en l’existència de certa proporció d’*excedents de cupo* sense la qual no hi hauria hagut assegurança de quintes possible. Les assegurances dels qui treien “bola alta” eren les que permetien de pagar la redempció dels qui treien “bola baixa”. La mobilització d’*excedents de cupo* significava per tant que algú o altre hi havia de perdre els diners: o bé les societats de quintes, o bé els assegurats que havien tret “bola alta”. Els telegrams enviats pel Montepío el 5, 6, 8 abril 1895 i la pressió exercida per aquest a través de les associacions de pares de quintats que organitzà, quedaren sense efecte, ja que aquella vegada foren mobilitzats realment *excedents de cupo* i no antics *quintos* carregats de família. Per cert que l’única societat de quintes que sembla aleshores haver honorat els contractes pagant les redempcions d’aquells dels seus assegurats que havien estat cridats com a “*excedents de cupo*” sembla haver estat una obscura Unión Española de Rbla. Catalunya 17 i carrer St. Pau 6 (cf. “El Diluvio”, 21 setembre 1895, “El Correo Catalán”, 26 agost 1896). Però seria interessant de saber la influència de tals pressions en les decisions següents del govern: després, al llarg de la guerra, les mobilitzacions de reservistes foren constants.

Percentatge de redimits i substituïts respecte al total de quintos (1860-1871)

Provincia	1860	1861	1862	1864	1865	1869	1870	1871
Navarra	42	42	45	45	44	97	?	73
Barcelona	53	56	57	60	55	?	67	53
Tarragona	31	30	26	32	29	61	41	46
Lleida	40	45	45	47	45	57	42	38
Girona	33	32	37	37	32	68	44	38
Balears	35	28	22	30	24	46	41	38
Castelló	23	31	28	29	21	?	37	?
València	30	29	23	30	27	17	17	18
Alacant	30	28	25	27	26	32	27	16
Saragossa	17	18	18	23	19	23	28	32
Osca	16	17	13	20	17	32	18	19
Terol	12	13	15	21	14	22	17	21
La Corunya	7	6	5	6	5	20	15	15
Pontevedra	6	6	6	11	13	29	19	21
Lugo	12	10	6	8	5	6	8	5

Província	1860	1861	1862	1864	1865	1869	1870	1871
Orense	18	11	14	13	8	12	13	13
Oviedo	8	8	4	10	12	20	9	11
León	14	15	15	16	19	20	15	16
Zamora	30	20	22	21	23	23	22	19
Santander	31	27	26	38	27	40	31	41
Burgós	18	15	20	21	19	19	18	19
Palencia	20	26	25	29	28	15	18	16
Salamanca	26	24	22	?	19	39	25	30
Ávila	23	22	20	21	26	24	22	23
Valladolid	30	30	27	31	30	?	28	24
Segovia	25	23	23	30	31	30	13	23
Soria	18	15	16	27	23	20	17	19
Logroño	24	21	20	25	24	41	27	27
Madrid	30	34	32	38	41	21	60	40
Toledo	22	17	23	25	29	29	19	20
Ciudad Real	19	24	24	28	28	37	20	21
Cuenca	11	14	20	27	22	29	29	22
Guadalajara	19	18	16	30	22	19	13	19
Múrcia	28	21	28	30	27	68	28	31
Albacete	22	23	26	27	33	30	24	22
Almeria	22	14	17	26	24	20	19	4
Málaga	21	19	15	15	13	40	16	15
Granada	20	17	14	18	18	36	17	13
Còrdova	23	20	20	28	27	25	25	22
Jaén	25	20	21	29	31	37	23	21
Sevilla	25	21	19	23	27	45	20	20
Cadis	22	21	19	28	28	82	45	39
Huelva	25	20	23	21	22	38	18	32
Cáceres	15	16	13	11	17	44	17	17
Badajoz	16	16	13	16	16	48	22	22
ESPANYA	24	21	21	25	24	32	25	25

Províncies espanyoles on les commutacions es fan sobretot per via de substitució home per home, 1860-1865 (a)

Província	1860	1861	1862	1864	1865
Lugo	12/12	10/10	5/6	8/8	5/5
Orense	12/18	11/11	13/14	13/13	8/8
La Corunya			4/6	4/6	4/5

a) La primera xifra correspon al percentatge de substituïts respecte al contingent; la segona al percentatge total de commutacions (exoneracions i substitucions) també respecte al contingent: el percentatge d'exoneracions s'obté restant.

Província	1860	1861	1862	1864	1865
Pontevedra . . .			8/11	6/11	
León		11/15	14/15		10/19
Zamora			16/22		13/23
Múrcia			15/28	16/30	
Castelló	17/23	24/31	23/23	24/29	16/21
València	21/30		13/23	22/30	19/27
Lleida	21/40	34/45	30/45	31/47	30/45

Províncies espanyoles on les conmutacions es fan sobretot per via d'exoneració o redempció en metàl·lic i on els substituïts són rars (b)

Santander	29/31	25/27	24/26	37/38	26/27
Palencia	19/20	23/26	24/25	28/29	27/28
Segovia	23/25	22/23	23/23	29/30	27/28
Valladolid		26/30	26/27	28/31	23/30
Ávila	18/23			18/21	
Toledo	19/22	17/17	23/23	23/25	28/29
Ciudad Real. . . .	16/19	20/24	22/24	26/28	27/28
Guadalajara			21/22	21/30	21/22
Almeria	20/22		14/17	24/26	23/24
Jaén	24/25	16/20	19/21	26/29	26/31
Còrdova	21/23	17/20	19/21	27/28	27/27
Cadis	19/22		16/19	25/28	24/28
Sevilla	20/25		16/19	20/23	25/27
Burgos	15/18		14/20	19/21	15/19
Soria	15/18	13/15	14/16	26/27	22/23
Badajoz	14/16		10/13	15/16	16/16
Saragossa		16/18	16/18	20/23	18/19
Málaga				13/15	12/13
Oviedo	7/8			9/10	10/12

b) La primera xifra correspon al percentatge d'exonerats respecte al contingent; la segona, al total de commutatats respecte al contingent: el percentatge de substituïts s'obté restant. Comparem-ho amb els percentatges espanyols (primera xifra exoneracions):

ESpanya	16/24	12/21	13/21	17/25	18/24
-------------------	-------	-------	-------	-------	-------

Porcentatge de mossos de quota respecte al contingent provincial

Província	Contingent aproximat ("mozos útils")	1912	1913	1915	1916	1918	1919	1920
(Espanya		8	8	6	6	9	17	17)
Barcelona	5.000-7000	24	24	11	20	23	33	38
Tarragona	2.000	15	14	10	9	14	27	30
Lleida	2.000	11	13	11	8	13	25	25
Girona	2.000	11	15	9	7	16	30	26
Balears	— 2.000	4	3	3	4	5	14	10
Castelló	2.000	8	4	3	2	6	15	15
València	5.000-6.200	10	8	6	7	14	27	27
Alacant	3.500	6	4	5	3	7	11	18
Saragossa	2.500	7	9	10	5	11	23	22
Osca	1.500	5	3	3	4	5	9	10
Terol	1.700	4	3	3	3	12	8	8
Navarra	2.000	6	8	10	5	6	17	20
(cas especial - substitucions admeses)								
Biscaia	1.500-2.000	20	26	14	18	25	36	38
Guipúscoa	+ 1.500	20	24	17	21	29	44	49
Alaba	600	9	7	8	7	15	23	27
Santander	1.500	11	10	6	9	12	19	21
Oviedo	2.000-3.500	9	11	8	8	8	12	24
Corunya	(sic) 2.000-3.500	6	8	3	4	5	7	7
Pontevedra	+ 1.000-2.300	10	14	6	6	5	11	11
Lugo	— 2.000-3.000	4	4	3	3	3	5	6
Orense	1.500-2.300	6	5	5	2	3	5	7
León	2.000	6	4	5	3	5	13	15
Zamora	1.500	9	10	6	6	6	13	14
Salamanca	1.500-2.000	10	9	8	6	7	16	18
Valladolid	1.500	11	8	9	9	12	19	20
Burgos	1.900	4	3	4	4	6	14	12
Palencia	1.000	4	4	5	2	4	10	11
Soria	750	4	5	4	3	6	12	8
Segovia	1.000	6	5	4	3	7	15	14
Ávila	1.100	6	5	5	3	4	7	9
Madrid	4.000-4.700	8	8	13	10	13	22	27
Toledo	2.500	6	4	6	6	8	13	13
Ciudad Real	2.000	5	4	5	5	6	12	12
Cuenca	1.500	3	3	3	3	5	10	8
Guadalajara	1.300	3	2	2	4	6	10	9
Albacete	1.500-1.800	6	2	2	1	3	11	12
Múrcia	3.600-4.600	3	2	1	1	2	6	5
Almeria	1.500-2.100	1	1	0,6	0,7	1	4	3
Málaga	2.500-3.100	6	4	1	3	4	9	9

Província	Contingent aproximat ("mozos útils")	1912	1913	1915	1916	1918	1919	1920
		Granada	2.600-3.400	8	2	0,3	3	6
Còrdova	2.600-3.100	6	3	6	4	8	13	8
Jaén	2.200-3.400	5	3	3	3	5	7	9
Sevilla	2.800-3.500	7	5	6	7	6	17	18
Cadis	2.000-2.700	7	4	4	6	7	9	12
Huelva	1.500	7	4	3	2	6	10	10
Cáceres	2.200	6	3	4	4	3	8	7
Badajoz	2.800-3.800	8	8	7	7	7	11	10
Canàries	1.000-1.700	5	3	2	5	4	9	9
Logroño	1.000	7	5	5	6	11	19	23

Mossos de quota a 1.000 (servei 10 mesos) i a 2.000 (servei cinc mesos) pessetes or (1912-1920) (Proporcions de 1919, molt similars a les de l'any 1920)

Província o regió	1915		1916		1918		1920	
	1.000	2.000	1.000	2.000	1.000	2.000	1.000	2.000
ESpanya	4.325	1.406	4.611	2.047	7.357	2.976	12.123	7.685
Madrid	322	220	256	163	404	236	788	446
Barcelona	439	86	832	374	1.117	493	1.695	909
Catalunya								
excepte Barcelona	486	79	399	100	763	174	980	727
Biscaia prov.	165	44	224	88	332	147	411	318
Guipúscoa	172	37	209	82	360	107	478	266
Alaba	45	4	34	7	80	16	138	46
València prov.	277	17	337	36	753	74	1.395	298
País valencià								
sense València	204	32	136	27	285	81	689	218
Saragossa	233	30	117	15	245	56	401	219
Aragó sense Saragossa	204	18	106	11	244	52	210	104
Albacete	16	13	14	9	29	25	73	144
Ciudad Real	55	33	50	57	50	82	54	239
Còrdova	80	78	59	65	113	125	159	273
Jaén	45	46	53	51	80	89	121	209
Sevilla	104	60	137	77	128	69	370	303
Badajoz	127	67	120	102	119	115	109	238
Soria	14	16	14	10	21	26	22	47
Àvila	43	15	22	11	30	16	40	47
Valladolid	117	22	135	26	156	46	204	105
Salamanca	98	29	69	34	106	32	222	75
Logroño	35	12	38	22	88	33	191	74

Província o regió	1915		1916		1918		1920	
	1.000	2.000	1.000	2.000	1.000	2.000	1.000	2.000
Oviedo	87	60	106	89	124	103	316	429
Múrcia	26	12	28	11	73	24	167	55
Almeria	3	7	6	6	11	11	45	28
Galícia	625	126	723	194	467	123	623	194

La meitat de tots els mossos de quota a 1.000 ptes. espanyols de 1920 són o bé catalans, o bé bascos o bé valencians, però només un terç dels de 2.000 ptes. ho són: proporcions que són encara més significatives si es té en compte que, d'un total de 19.808 quotes espanyols de les dues menes (1920), 8.583 — poc menys de la meitat — són catalans, valencians, bascos.